

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ
ВА СПОРТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ**

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ КОНСЕРВАТОРИЯСИ

“Ижтимоий-сиёсий фанлар” кафедраси

Сиёсий фанлар номзоди Н.Ш.Бердалиев

**«ПОЛИТОЛОГИЯ» ФАНИДАН
МАЪРУЗАЛАР МАТНИ**

ТОШКЕНТ-2009

1-Мавзу: Политология фанинг предмети ва максоди. Сиёсий карашлар ва таълимотлар.

РЕЖА

1. Политология фани, предмети максоди ва вазифалари.
2. Политология фани конун ва тушунчалари.
3. Сиёсий карашлар ва таълимотларнинг шаклланиши.
4. Шаркда сиёсий фикр ва гоялар

Политология юнонча "polis"-давлат, сиёсат ва ижтимоий иш, "logiya"-фан ёки таълимот сузларидан олинган булиб давлат, сиёсат хақидаги фан ёки таълимот маъносини беради. Унинг объекти давлат ва унинг фаолияти ҳамда жамиятнинг сиёсий ҳаёти муносабатларида руй берадиган воқеа-ҳодисаларни, узгаришларни илмий- назарий жихатдан асослаб бериш билан белгиланади. "Политология" нинг сиёсий фан сифатидаги роли ва аҳамияти, унинг сиёсий моҳиятга эга булган воқеа ҳодисаларни алоҳида олинган бир мамлакат доирасида эмас, балки жаҳоннинг турли мамлакатларида сиёсий муаммоларни ҳал қилинишида эришилган натижаларни урганиш ва ургатиш билан белгиланади. Тадқиқотларнинг амалий натижалари "Политология" фанида умумлаштирилади ва унга асосланган ҳолда муҳим сиёсий назария ва ҳулласалар ишлаб чиқилади.

"Политология" фани предмети қуйдагича таърифлаш мумкин. "Политология" жамиятнинг сиёсий ҳаётида ва сиёсий муносабатда ҳамда жаҳон сиёсатининг ҳилма -ҳил масалаларини ва уларда сиёсатнинг намоён булиши ёки таъсир этиши хусусиятларини урганувчи фандир. Жамиятни бошқаришга ва ундаги муаммоларни ҳал қилишга дахлдор булган давлат сиёсий партиялар ва ҳаракатлар, халқаро сиёсий ташкилотлар, ижтимоий ва оммавий жамоа ташкилотлари ҳамда ижтимоий гуруҳларнинг сиёсий фаолияти ҳам "Политология" нинг предмети ифода этади.

"Политология" нинг мазмуни деганда шу фан урганадиган масалаларнинг бирлиги тушунилади. "Политология" фани масалаларига ҳос булган жихатларини ҳисобга олган ҳолда уларни ўрта асосий қисмга бўлиш мумкин.

Биринчи қисми- "Политология" ни илмий назарий ва методологик асосларини ифода қилувчи масалалар ҳақида. Шундай масалалардан бири "Политология" нинг вужудга қилиши ва ривожланишини урганувчи масалалардир. "Политологиянинг" фан сифатида вужудга қилишидаги муҳим рол уйнайдиган сиёсий қарашлар.

Иккинчи қисм- сиёсий ҳаёт, муносабатлар масаларига доир мавзулар. Сиёсий жараёнлар, сиёсий муносабатлар, жамиятнинг сиёсий системаси ва унинг тузилиши, сиёсий ҳокимият ва фуқаролик жамияти, сиёсий партиялар ва ҳаракатлар, ижтимоий ва оммавий ҳаракатлар,

ижтимоий гурухлар сиёсий онг ва сиёсий тарбия, маданий сиёсат ва сиёсий маданият сингари хилма-хил масалалар урганилади.

Учинчи қисмга-жаҳон сиёсати ва халқаро сиёсий муносабатларга доир мавзулар киради. Бу қисмда ҳозирги халқаро сиёсий муносабатлар ва уларнинг ривожланиш хусусиятлари, уруш ва тинчлик сиёсати умумбашарий муамоларнинг сиёсий жихатлари халқаро сиёсий ташкилотлар, давлатлар ташки сиёсатининг моҳияти ва хусусиятлари сингари масалалар урганилади.

Политология, ҳар бир фан сингари, инсонга хизмат қилати ва узига хос вазифаларни (функцияларни) бажаради. Бу вазифалар қуйидагилардан иборат:

-Урганиш функцияси, яъни сиёсий воқеа ва жараёнларни урганиш, таърифлаш ва тушинтириш.

-Ургатиш функцияси, яъни сиёсий бошқарувнинг оптимал моделини яратиш, аниқ бир ҳолатда қандай йул тутишни курсати, бошқарувга доир амалий тавсияларни ишлаб чиқиш.

-башорат қилиш (Прогноз), футурология, яъни сиёсий жараёнлардан қелиб чиқиб қелажак сиёсий воқеа ҳодисалар ҳақида тахминлар, башоратлар бериш.

-Аксиологик, яъни сиёсий фаолиятни, сиёсий воқеа ҳодисаларни баҳолаш функцияси.

- Сиёсий ижтимоийлаштириш, демократик давлатларда фуқароликни ҳис қилиш, аҳолининг демократик маданиятини шакллантириш.

- Сиёсий қурилиш, сиёсий ислохот ва узгаришларга назарий асос бўлиб хизмат қилиш.

2."Политология" нинг қонуниятлари ҳам бошқа сиёсий фанларнинг қонуниятлари қабил умумий қадрият ҳисобланади. Улар миллий хусусиятга эга бўлмай балки интернационал моҳиятга эгадир. Бу қонуниятлар объектив характерга эга бўлиб, уларни қишиларнинг хоҳиш иродаси билан узгартариши мумкин эмас.

"Политология" қонуниятлари узлари қенг амал қилиш хусусиятларига қура икки гуруҳни ташкил қилади.

Биринчи гуруҳни ташкил этувчи гуруҳларга мамлакатларнинг ички сиёсий ҳаётида амал қиладиган қонуниятлар қиради. Булар ижтимоий ҳаётни демократлаштириш, сиёсий ҳокимият механизмларидан самарали фойдаланиш, сиёсий бошқариш принципларига амал қилиш сингари қуплаб умумий қонуниятлардир. Жамиятни иқтисодий базаси ва сиёсий ҳокимият уртасидаги нисбатни ақс этдирувчи, ижтимоий тизим бўлган сиёсий ҳокимиятни ривожлантиришни характерлайди ва ниҳоят сиёсий, рухий қонунларни шахс билан ҳокимият уртасидаги муносабатларни ифодалайди.

Иккинчи гуруҳ-халқаро сиёсий муносабатлар соҳасида амал қиладиган умумий қонуниятлар ташкил этади. Буларга турли давлатлар

билан ҳамкорликни амалга оширишнинг халкларни тинч-тотув яшаши учун кураш, халқаро низо ва келишмовчиликларни бартараф этишда сиёсий воситалардан фойдаланиш муаммоларни ҳал қилишда сиёсий кучдан фойдаланиш, сингари умумий қонуниятлар қиради.

"Политология" нинг категориялари ҳам бошқа ижтимоий сиёсий фанларнинг категориялари каби шу фанда урганиладиган масалаларни умумий тарзда ифодалашда қулланилади.

Категория тушунчаси сиёсий фанларда жамият ҳаётида руй берадиган воқеа-ҳодисалар, узгаришларни умумий тарзда ифодалашга хизмат қиладиган илмий атамалар ҳисобланади. Шу жихатдан, "Политология" фани тушунчаси жамиятнинг сиёсий ҳаёти ва сиёсий муносабатлари, давлатларнинг ички ва ташқи сиёсати, жаҳон сиёсатининг хилма-хил масалаларини умумий тарзда ифодаласа, "сиёсий муносабатлар" категорияси орқали эса сиёсат субъектлари уртасидаги муносабатлар умумий тарзда акс этдирилади. Сиёсат, сиёсий ҳокимия, давлат ҳокимияти, сиёсий партиялар, сиёсий ташкилотлар, сиёсий онг, сиёсий маданият, халқаро сиёсий муносабатлар шу каби категориялар орқали сиёсий ҳаёт ва сиёсий муносабатларнинг хилма-хил масалалари умумий тарзда ифодаланади.

"Политология" нинг категориялари сиёсатга дахлдор масалаларни ойдинлаштириш, бир тушунча орқали кенг маънога эга бўлган фикрни умумлаштириш ҳолида ифодалашни билдиради.

"Политология" уз олдида турган вазифаларни ҳал қилишда турли усуллардан фойдаланади. Политологияни максоди шундан иборатки диалектик усул ёрдамида фанни янги илмий ҳолда ва ҳулосалар билан бойитишдан иборатдир.

"Политология" фанини урганишда илмий-назарий жихатдан эмприк-социологик усулда ҳам ифодаланилади. Бу усул суров анкеталаштириш статистик таҳлил қилишга асосланади. Бу усул орқали жамиятнинг сиёсий ҳаёти ва сиёсий муносабатларида руй берадиган узгаришлар тугрисида жамоатчиликнинг фикри урганилади.

3. "Политология" фан сифатида жамият ҳаётининг турли соҳаларида бўладиган узгаришларда сиёсатнинг урни ва ролини илмий-назарий жихатдан асослайди. Сиёсий ҳаёт ижтимоий ҳаётнинг бир жаб ҳақи экан, сиёсатга ташқи ижтимоий ҳодисалар доим таъсир қилади ва уз навбатида сиёсатдан акс таъсир олади. Ягона билимни бўлиб урганиш унинг асл моҳиятини йукотишга, ижтимоий борликни бир ёклама тушинишга олиб қилиши мумкин, шу туфайли барча ижтимоий фанлар узаро муносабатда бўлишади ва бир тизимни ташкил этишади. Шунинг учун бу фан бошқа ижтимоий фанлар билан алоқадорликда бўлади. Айни шу жараёнда "Политология" фани "Фалсафа", "Иқтисодий назария", "Сиёсат ва ҳуқуқнинг таъмоиллар тарихи", "Сиёсат тарихи", "Сиёсий социология" каби фанлар билан яқин муносабатда бўлади. Масалан, миллий муносабатлар билан боғлиқ бўлган масалалар фалсафа, сиёсий

тарих, сиёсий психология, сиёсий социология каби фанларда ҳам урганилади. Фалсафа фани миллатларнинг вужудга келиши ва ривожланишини умум ижтимоий қонунлар асосида урганса, сиёсий тарихда асосий эътибор у ёки бу сиёсий партияларнинг миллий муносабатлари соҳасидаги вазифаларини ҳал этишга қаратилган назарий ва амалий фаолиятини урганишга қаратилган. Социал психологияда эса миллатларнинг қайфияти, уларнинг давлат, сиёсий партиялар, ташкилотлар ва ҳаракатлар олиб борадиган миллий сиёсатга бўлган муносабатлари урганилади.

Энди политология билан боғлиқ фанларни алоҳида алоҳида қуриб чиқсак Политологияни социология фани билан боғлиқлик томонисоциология ижтимоий муносабатларни кенг маънода урганса, сиёсатшунослик жамиятдаги сиёсий муносабатларни урганади Буфанлар бир-бирини доим маълумотлар билан, гоёлар билан бойитиб боради ва бир-бирига суянади. Бу фикрнинг ёрқин исботи сифатида политология ва социология фанларининг узаро таъсири натижасида вужудга келган фан-сиёсий социологияни келтириш мумкин.

Фалсафа барча ижтимоий фанлар сингари политология учун ҳам умумий ва шахсий методларни яратишда, политологиядаги сиёсий мафкуралар назариясини яратишда ёрдам беради. Шу билан биргаликда сиёсий онгни тапхлил қилишда кумаклашади.

Психология фани сиёсатдаги етакчилик (лидерлик) элиталар ҳодисасини урганишда асқотади. Уз навбатида политология ҳам психологияга сиёсий муҳитнинг инсон руҳиятини шаклланишида қурсатадиган таъсирини урганиш учун маълумотлар беради.

Тарих ва политология қадимдан бир-бири билан боғлиқ фанлардир, чунки тарих асосан утмишда содир бўлган сиёсий жараёнларнинг моҳиятини очиқ беришда ёрдам беради. Уз навбатида политология урганаётган сиёсий жараёнларнинг утмишда қандай тарзда ривожланиб келишини тарих фани орқали билиб олади.

Юридик қонунлар доимо сиёсатнинг бошқариш вазифасини бажариш учун хизмат қилиб келган восита бўлган. Жамиятнинг сиёсий тизими шаклига қура юридик қонунлар ҳам узғариб борган. Шу туфайли политология ва ҳуқуқшунослик фанлари юридик қонунларни сиёсий фаолиятнинг маҳсули сифатида, лекин ҳар бири ўзига қеракли томондан урганиб келинган.

Иқтисодиёт жамиятнинг ижтимоий ҳаётининг асосий омилларидан бири ва иқтисодий қучлар ва иқтисодий муносабатларнинг шакли охири-оқибатда жамиятнинг сиёсий тузилишини белгилаб беради. Уз навбатида сиёсий бошқарув кенг маънодаги иқтисодиётни бошқариш ҳам деб тушунилади. Бу омиллар политологияни ва иқтисодиёт назариясини узаро яқинлаштиради.

Умуман олганда, "Политология" бошка фанлардан фарк килиб давлатнинг ижтимоий муносабатларини ташкил этишдаги роли ва ахамиятини назарий жихатдан асослаб беради.

Мамлакатимизнинг миллий мустакилликка эришиши сиёсий фанларни урганиш ва уқитишга булган эскича ёндошувларни батамом узгартириб юборди. Мустакиллик шароитида олий таълим тизимини такомиллаштиришнинг дастлабки тадбирларидан бири мамлакатимизда "Политология" фанини мустакил фан сифатида урганиш ва уқитишга мувофик булинди. Мустакилликни дастлабки йиллариданок мамлакатимизда олий укув юртларининг укув режаларида "Политология" фани киритилди ва бу фан эндиликда бошка сиёсий фанлар сингари кенг хажмда урганилмоқда.

Мамлакатимизда "Политология" фанини илмий назарий асослари ва коидалари Президент И. А. Каримовнинг бир канча асарлари ва маърузаларида уз ифодасини топди. Жумладан, "Ўзбекистон келажаги буюк давлат", "Ўзбекистоннинг уз истиклол ва таракиёт йули", "Ўзбекистон ХХІ аср бусагасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари, таракиёт қафолатлари", "Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард максадимиз", каби асарларда сиёсий ҷамиятлар, сиёсат маданият каби масалаларга катта этибор берилган.

"Политология"нинг яқин йилларгача таркибий қисми ҳисобланган, кейинги йилларда мустакил макомга эга бўлиб бораётган бўлим ҳамда амалий қулланма сифатида кенг тарқалаётган қисмини қароматшунослик (футурология) ёки қароматғуйлик номи билан атамоқдалар.

Қароматшунослик лотинча "oruturum" сузидан олинган бўлиб келажак ҳақидаги билимларни илмий тахминлари башорат қилишни узида мужасамлаштирган.

Қароматшуносликнинг асосий предмети гоҳ келажак ҳақидаги фан, гоҳ келажак тарихи, гоҳ эса келажакни тадқиқ қилиш, атамалари билан белгилаш одат тусига қирган. Ҳозирги кунда асосан келажак муамолари илмий тадқиқ қилиш максадлари замонавий қароматшуносликнинг асосий моҳиятини ва мазмунини ташкил этади.

Ҷамият ҳаётида руй берадиган ҳар бир узғариш маълум бир тарихий шароитнинг маҳсули ҳисобланади. Бу тарихий узғаришлар "Политология" нинг фан сифатида вужудга қелишида муҳим аҳамиятга эга бўлган.

"Политология" фанининг вужудга қелиши ва ривожланишидаги дастлабки тарихий шароит бу давлатнинг пайдо бўлишидир. Давлат пайдо бўлиши билан ҷамиятнинг сиёсий ҳаёти сиёсий муносабатларни йулга қуйиш ва уларни тартибга солиш жараёнида ҷамиятнинг сиёсий бошқарувчисига айланиб борди.

Давлатнинг вужудга қелиши каби сиёсий партиялар ва ташкилотларнинг вужудга қелиши ҳам ҷамиятнинг сиёсий ҳаётида руй

берган мухм сиёсий узгаришлардан бири булган эди. Сиёсий партияларнинг вужудга келиши билан сиёсий муносабатлар янада такомиллашган ва уларнинг жамият хаётида таъсири кучайиб борган.

Сиёсий харакатларнинг шаклланиши ва уларнинг жамият хаётидаги роли ҳамда ахамияти масаласини урганиш ҳам "Политология"нинг фан сифатида вужудга келишида мухм тарихий шароит булган. Жамиятнинг сиёсий хаётида руй берган мухм узгаришлардан бири халқаро ташкилотларнинг вужудга келганлигидир. Хозирги кунда дунёда бундай ташкилотларнинг умумий сони юздан ошиб кетди.

Хулоса килиб айтиш мумкинки бу фан ҳам бошка сиёсий фанлар каби жамият хаётида руй берган узгаришларни урганиш натижасида вужудга келган ва ривожланган. Масалан, биз узбек давлатчилиги мохият ва имкониятлари хақида канчалик сузламайлик, агар унинг амалий ифодасининг гувоҳи (бугунги кун нуктаи назаридан эса курувчиси) булмас эканмиз гап гаплигича колаверади. Шу манода А. Темур даври давлатчилигимизнинг мохияти ва имкониятлари куламини амалда юзага чиқариб берганлиги билан ҳам гоятда мухмдир (албатта уз даври шароитида).

Узбек давлатчилигининг А. Темур даврига кадар шаклланиб замонлар синовидан утган асослари куйидагилар.

1. Давлат уз вазифасини бажармоги учун, энг аввало сиёсий жихатдан мустакил булиши керак.
2. Давлат ва жамият сиёсий яхлитлиги бузилмаслиги керак.
3. Фан-маданият ривақи тугрисида доимий кайгуриш давлат ахамиятига молик катъий сиёсат сифатида қаралмоги лозимдир.¹

Дастлабки сиёсий қарашларнинг пайдо булиши эраимиздан аввалги III минг йилликни охири ва II минг йилликнинг бошларига тугри келади. Бу даврда қадимги Миср, Месопатамия, Хиндистон ва Хитойда дастлабки қулдорлак давлатлари пайдо булган. Уша пайтларда бу давлатларда олиб қорилган сиёсатнинг айрим масалалари «Хамураппи қонунлари», "Ману қонунлари", "Махобхорат" сингари асарларда баён қилинган.

Сиёсий қарашларнинг шаклланиши ва қарор топишида узига хос анъаналар мавжуд булиб, сиёсий қарашлар турли хил талқин этилган. Уларни сиёсатшунослар умумий тарзда уч гуруҳга булишади. Диний қарашлар, Юридик қарашлар, Сиёсий-фалсафий қарашлар.

Диний қарашлар. Қадимги халқлар деб ҳисобланган мисрликлар, хитойликлар, хиндлар, бобилликлар, яхудийлар, форслар, греклар ва римликларнинг қарашларида ер юзидаги тартиб ва тартиботларни илохий қуч билан боғлаб тушиниш, Аллохни унинг биринчи сабаби деб ҳисоблаш анъанаси шаклида диний қараш мавжуд булган. Масалан, қадимги хитойда император ер юзидаги тартибларни илохий тартиблар билан

¹ А. Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. «Шар», Тошкент, 2000. 171-172 бет.

боглаб турувчи ягона шахс деб каралган. Давлат хокимиятининг турли бугинларида ишлаётган бошка шахслар император хокимияти тартиботларини амалга оширувчиларидир. Хитой императори айти пайтда осмоннинг «угли»гина эмас, уз халкининг «отаси»хам хисобланган. Унинг хокимияти ота-онанинг оилада болаларга мавжуд булган хокимиятига ухшашдир, деб ёндошилган (Конфуций).

Кадимги Мисрда эса Оллох хукмдор хокимиятининг илк манбаи сифатида каралган. Бу узига хос пирамидага киёс килинган, унинг учи худо ва унинг сайлаб куйган фиравлари, асоси эса оддий халк деб каралган. Улар уртасида рухонийлар ва зодгонлар турган.

Кадимги хиндистонда ҳам жамият ва давлатнинг келиб чиқиши илохий, мавжуд тартиб қоидалар ҳам шу асосда урнатилган деган гоялар мавжуд булган. Ригведлар асосида қонунларнинг илохилигига ва инсонлар уртасидаги муносабатлар уруғ қастчилиққа асосланган гояга таянган.

Сиёсий фикр тарихида диний анъаналарнинг энг классик қуриниши Августин (Шимолий Африка, 354-430 й)нинг сиёсий қарашларида уз ифодасини топган. У Черков давлатдан устун туради деган фикрда булган. «Черковга бўйсунмаган давлат қасосқорлар тудасидан фарқ қилмайди», деган гоя илгари сурилган. Инсонларни эса «илохий одам», «ердаги одам»га бўлади.

Араб халифалиги ҳам диний ва нуёвий асосларда бошқарилди.

Ф. Аквинский (1225-1274 й)нинг сиёсий қарашлари урта асрда диний ананалардаги сиёсий қарашларнинг энг чуққиси деб хисобланади. У ҳаётлик давридаёқ Рим католик черковининг «доктори» унвонига эга бўлди. Унинг қарашлари XIX асрда Рим папаси Лев XIII томонидан «католицизмнинг ягона ҳақиқий фалсафаси», деб эълон қилинган. Нинг қарашларига қура хокимият уз мохиятига қура илохийликнинг урнатилишидир.

Давлатни бошқаришда конституциявий асосга утилгандан кейингина дин ва давлат муносабатининг ҳуқуқий асослари аниқ қурсатила бошланди. Дин давлатдан, мактаб черковдан ажратилди.

Юридик қараш. Сиёсий таълимотларда давлат ва ҳуқуққа инсон манфаати нуктаи назаридан ёндашиш юридик анъана сифатида қадимги дунёда мавжуд булган. Бу Конфуций сиёсий қарашларида, буддизм, оташпарастликда уз ифодасини топган.

Қадимги Римда юридик анъананинг шаклланишида Цицероннинг (мил.ав. 106-43й) сиёсий қарашлари алоҳида уринга эга. У «Қонунлар тугрисида» асарида давлат шакллари тугрисида, унинг монархия, аристократия ва демократия қуринишларининг яхши томонларини узида ифодалаган аралаш идора этиш усули тугрисида суз юритади.

Сиёсий-фалсафий қараш. Сиёсий қарашларда сиёсий социологик ёндашув антик даврга бориб такалади. Масалан, қадимги Грецияда сиёсий гоялар ижтимоий-сиёсий институт сифатида полис, шаҳар давлат ва

шахар-жамият тарзидаги карашларда уз ифодасини топган. Сиёсий – фалсафий анъана тугрисида фикр юритганда Демокрит (мил ав. 460-370й), Афлотун (Платон) (427-347), Арасту (Аристотель) (384-322)нинг сиёсий карашларини хисобга олиш муҳим. Афлотун давлат ривожини шаклланиши уч турга булади: тимократия, олигархия, демократия турларига булди. Давлатни бошқариш ҳам уч турга булди. Монархия, демократия олигархияга. Давлатни тугри бошқариш бу давлатнинг монархия бошқаруви дейди. Иккинчи турига олигархия, зурлик, демократия шакллари киритади ва давлат бошқарувининг номаъкул шакллари сифатида таърифлайди.

Аристотелнинг «сиёсат», «Этика», ва «Риторика» каби асарларида унинг сиёсий карашлари берилган. У индивидларнинг сиёсий ҳаёти полисда мужассамлашади, унда инсон сиёсий мавжудот сифатида намоён булади дейди. У яна инсон адолат ва адолатсизликнинг фарқини англай олган мавжудоддир дейди. Давлат шаклини тугри ва нотугри шаклларга булади. Тугри шаклига монархия, аристократия, политанияни, нотугри шаклига эса тирания, олигархия ва демократияни киритади ва уларнинг бир-биридан фарқини курсатади. Давлатнинг шакли уз максади ва ижтимоий катламлар манфаатини ифода этишга қараб белгиланади.

2. Марказий Осиёда сиёсий карашларнинг ривожига Фаробий, Ибн Сино, Беруний, А. Темур, Улугбек, Навоий, Бобур, Фуркат, А.Дониш, Бердак, Саттархон, Бехбудий каби етук мутафаккирлар ва давлат арбоблари жуда катта ҳисса қўшганлар. Фаробийнинг жамоалар ҳақидаги таълимоти, Навоийнинг адолатли шох тугрисида карашлари ва энг муҳими А. Темурнинг давлатни идора этиш қоидалари баён этилган " Темур тузуклари" асари ижтимоий -сиёсий масалаларни ҳал этишда катта аҳамиятга эга фикрлар сифатида қаралади. Беруний узининг қўпгина илмий асарларида сиёсий масалалар ҳақида тўхталади. "Оқ қийимликлар ва қарматийлар хабарлари ҳақида қитоб"ида эса Урта Осиёнинг уша даврдаги энг илғор ижтимоий сиёсий ҳаракатларидан қарматийлар ҳақида жуда илиқ гапиради ва уларнинг мавжуд сиёсий тузумни такомиллаштириш учун олиб борган қўрашларини ҳайрихоҳлик руҳида юксак баҳолайди.

Ибн Сино таълимоти агар давлат бошлигининг ўзи адолатсизликка йўл қўйса, халқнинг унга қарши қўзғолон қўтариб чиқиши ҳуқуқий булади ва бу жамият томонидан қатъий қўллаб-қувватланмоғи лозим дейди аллома. Ўзбек халқининг доно даҳо шоири ва мутафаккири, буюқ олим ва давлат арбоби Алишер Навоийнинг сиёсий таълимотлар тарихига қўшган ҳиссаси бекиёсдир. Инсонпарварлик ва тараққийпарварлик гоёлари учун Хиротдан Абу-Саид Мирзо томонидан қўвилган. Навоий 1469 йилда Хўросон тахтини ёшлиқдаги дўси Ҳўсайин Байқоро эгаллагач, Самарқанддан Хиротга қайтиб, жуда масъул ҳисобланган муҳрдорлик давлат лавозимини эгаллайди. Давлат ҳокимиятини мустаҳкамлаш, мамлакат бирлигини тарқоклик балосидан сақлаш, ортиқча солиқларга

катъий карши курашган, мамлакатнинг ободончилик ишларига бош кушиш каби катта масалаларни амалга оширишда бошчилик килди.

3. Бу даврда давлат, жамият ва шахс тугрисидаги карашлар тизимида индивид-фукарога алохида эътибор берилади. Шунинг учун бу даврдаги сиёсий карашлар «фукаролик тугрисида карашлар» деб ҳам аталади. Сиёсий сохада уйғониш даврининг узига хос жихатидан бири шундаки, инсон унинг марказига куйилади. Бу давр вакилларида булган Макиавелли узининг «Государ» асарида сиёсий каршларини келтириб утади. У «максад воситани оклайди», деган фикрни илгари суради. Макиавелининг фикрича ягона максад борки, бу максад ноахлокий воситани, яъни давлатнинг яратилиши ва уни саклаб қолишни оклайди, деб курсатади. Натижада, унинг таъсирида айрим сиёсий кучлар уз фаолиятларида унга таяндилар. Макиавелли жамиятни идора этиш тугрисида аниқ бир шаклни илгари сурмайди. У «якка ҳокимиятни» ҳам, «республика» бошқарув шаклини ҳам маъқуллайди.

XV асрда Европа мамлакатларида голландиялик олим Гроций жамоага бирлишиб яшаш кераклигини айтади. Бир-бирини ҳурмат, иззат, адолатли булишга чакиради, Мамлакатлар уртасидаги Иттифок булишини ҳукумронликка мутлоқ йул қуймасликка чакиради. (1583-1645). Спиноза Бенедикт (1632-1677) уз карашлари билан Гроцийга яқин туради. Асиёий сиёсий карашларининг мазмуни у ҳам булса, ахлоқ ҳақидаги таълимотидир ва "эркин инсон" гоёси ҳам катта аҳамият касб этади.

Томас Гоббс (1588-1679) материалист файласуфлар орасида шухрат қозонган. Томас Гоббс урушга карши булиб давлатни худо эмас балки унинг бандалари томонидан бошқариши керак дейди. Сиёсий тафаккурнинг шаклланиши тарихида Гегель (1770-1831 йиллар) ва унинг шогирдлари, издошлари, тарафдорлари сиёсий гоёлари жуда, катта аҳамият касб этади. Гегель ишлаб чиққан "Ҳуқуқ фалсафаси". "Объектив рух" таълимотлари катта аҳамиятга эга. Бордан йук булмайди, йукдан бор булмайди. Деган назарияни илгари суради.

Аҳмад Дониш - уз юртининг узбек ва тожик халқларининг сиёсий мутафаккири., ёзувчиси ва олий (1827-1897 йиллар) алохида ҳурматга сазовар булди. "Нодир воқеалар" , "Бухоро амирларининг таржимаи холи" каби асарларида жуда чиройли равон тилда ёзилган. А. Дониш уз юртининг узга юртлардан айниқса /арб мамлакатларидан ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий жихатларидан ута қолоклигини англаб, Бухородаги мавжуд сиёсий тузумни узгартириш зарурлигини айтади. Бу сохада амирга бир қатор иқтисодий-сиёсий ва маънавий соҳаларда туб ислохотлар утқизишини таклиф қилади. Агар амир бунга аҳамият бермаса халқ катъий кураш олиб бормоғи керак деган ҳулосага келади. Адолат қенгаши ҳақида гапиради.

Туркман халқининг атоқли шоири Махтумқули бой феодалларга карши курашади. Аваз Утар угли адолатсиз сиёсий тузумга карши уз шеърлари билан курашга олиб боради. XX асрнинг 20-йилларида

Америкалик сиёсатшунос Толкотт Парсонс (1902-1979) инсонни сиёсий муносабатларига кириши, биринчи тил ва бошқа кадриятлар орқали, конун коидаларга риоя қилган ҳолда шахсларни ҳурмат қилиш масалаларига бағишлайди. Шундай сиёсий қарашлар фаол давомчиси Сеймур Линсет (1922 й) жамоатчиликни фикрини маъқуллаб уларнинг қандай ижтимоий манфаатдорлик иши билан шугулланишларини айтади. Махатма Ганди Хиндистон халқлари миллий-озодлик ҳаракатининг сиёсий тузум мафкурачиси бўлиб ижтимоий-сиёсий, диний-фалсафий қарашлар системасини яратди. Унинг таълимоти:

- 1) мустамлакачилик маъмурияти билан асло ҳамкорлик қилмаслик.
- 2) Мустамлакачилар урнатган тартиб коидаларга асло буйин синмаслик масаласини кутариб чиқиб кишини киши томонидан камситилишини жуда ҳам қоралайди.

Жадидчиликда маърифатпарварлик сиёсий қарашлар истиклол гояси : Абдулло Авлоний (1875-1934), Абдулло Кодирӣ (1894-1938), Абдурауф Фитрат (1886-1938), Махмуд хужа Бехбудий (1875-1919), Мунаввар Қори (1878-1931), Мусо Саидмонов (1893-1937), Файзулло Хужаев (1896-1937) Мустабид тузум даврида уларнинг сиёсий қарашлари ягона мафкуравий сиёсатга қарши бўлиб, ҳукумронлик, кишини-киши томонидан ҳурлаш миллатчилик, шовинистик ҳаракатга қарши кураш олиб бордилар.

Мустақиллик йилларида эса президентимиз, давлатимиз асосчиси И. А. Каримовнинг қатор асарлари ҳақида фикр юритар эканмиз асарларнинг ҳар бирида мамлакатни ички сиёсати ва ташқи сиёсати билан бир қаторда аҳолини ижтимоий жиҳатдан қўллаб қувватлаш масалалари ыз аксини топган. Мамлакат аҳолисининг миллий бирлик, тинчлик, осойишталик, маданият, маърифат масалаларига асарларида катта аҳамият берилган.

2-Мавзу: Сиёсий жараён ва сиёсий тизим. Демократия.

1. Сиёсий жараён тушунчаси ва унинг турлари.
2. Сиёсий тизим тушунчаси, мохияти ва вазифалари.
3. Демократия тушунчаси ва мазмуни. Унинг замонавий модалари.

Сиёсий жараёнлар турли сиёсий институтлар, ижтимоий гуруҳлар, ташкилотлар, индивидлар муносабати сифатида намоён бўлади ва сиёсий фаолиятнинг мураккаб, кўп субъектли ва кўп киррали эканлигини кўрсатади.

Сиёсий жараён – сиёсий тизим фаолиятининг шаклидир. У сиёсий тизимнинг шаклланиш, амал килиш, янгиланиш ҳолатларини, унинг барча таркибий қисмлари алоқалари, ўзаро таъсирини жараён сифатида ўрганиш аниқ ва яхлит тасаввур килиш имконини беради.

Аммо шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, «сиёсий жараён» тушунчаси политологияга оид адабиётларда турлича талкин этилади. Бир ўринда у «сиёсат» категорияси билан бир маънода қўлланса, баъзи муаллифлар ундан сиёсий ҳаётни ифода этувчи тушунча сифатида фойдаланадилар.

Сиёсий жараёнларни жамиятнинг бошқа соҳаларида кечаётган ўзгаришлар билан алоқадорликда кузатиш муайян давлатчиликнинг вужудга келиш ва шаклланиш, унинг жамиятга таъсирини ўрганиш имконини беради. Сиёсий жараёнларни уларнинг ички мохияти нуктаи назаридан ўрганиш – ҳокимиятни амалга ошириш усулларини кузатиш, таҳлил килиш мумкин.

Сиёсий жараёнлар куйидаги йўналишларда амал килади.

- 1) Сиёсий тизим таркибини шакллантириш. Бунда сиёсий тизимга мос ташкилотлар тузилади ва улар ўртасида меъёрий муносабатлар ўрнатилади.
- 2) Сиёсий тизимни қўллаб-қувватлаш, унинг барқарор ишлашини таъминлаш.
- 3) Сиёсий қарорларни қабул килиш ва ижро этиш.

Сиёсий жараён ҳокимиятни фаолиятда, ўзгаришда ўрганади. Шу туфайли Сиёсий жараён мавжудлигининг уч таркиби ажратилади: тургунлик, ривожланиш ва инкироз тартиблари.

- 1) Тургунлик тартибида шаклланиб бўлган сиёсий муносабатлар амалдаги меъёрларда тутиб турилади. Бу тартибда сиёсат субъектлари фаолиятида консерватизм ва анъаналарга содиқлик етакчи бўлади.
- 2) Ривожланиш тартибида жамият ичидаги ва халқаро муносабатлардаги ўзгаришларга мувофиқ равишда сиёсий тизимнинг бошқарув ва амал килиш услубларини ўзгартириб беради. Сиёсий элита жамиятда рўй бераётган ўзгаришлар, мамлакат ичида ва халқаро майдонда кучлар нисбати ўзгаришини тўғри ҳис қилиб, шунга мос бошқарувнинг мақсад ва услубларини белгилайди.
- 3) Инкирозли тартиб –сиёсий яхлитликнинг йўқолиши, ҳокимият қабул қилаётган қарорларнинг бажармаслиги, сиёсий ҳокимият легитимлигининг йўқотиб боришини англатади.

Политологияда сиёсий жараёнларни туркумлашнинг бир қанча усуллари мавжуд. **Маданият турларига кўра** америкалик политолог Л. Пай сиёсий жараёнларнинг гарб ва гарбга мансуб бўлмаган икки моделини яратади. У киёсий

политология доирасида гарбнинг ўзига хослиги ва гарбга мансуб бўлмаган жамиятнинг моделини яратади.

Сиёсатда устувор услубларга кўра гарб политологлари Ж.Ричардсон, Г.Густафсон ва Ж.Жордонлар сиёсий жараёнларнинг тўрт турини кўрсатишади. **Ўтиш даврини бошидан кечираётган жамиятларда сиёсий тизим мувозанатини таъминлаш** услубларига кўра уч турга бўлинади: технократик, идеократик ва харизматик.

Технократик турдаги сиёсий жараёнда сиёсий ўзгаришларга олиб боровчи омиллардан сиёсий технологиялар ва тадбирларга мойилли кучли бўлади. Бу турдаги жараёнлар инглиз-саксон мамлакатлари учун хос. Аҳолининг кўпчилиги анъаналарга хурмат билан қарагани учун бу жамиятларнинг сиёсий тизимлари барқарор, сиёсий институтлари самарадордир.

Идеократик турдаги сиёсий жараён анъанавий жамиятлар учун хос. Иктисодий, ижтимоий ва маданий жихатдан хилма-хил жамиятни умуммиллий гоё асосида бирлаштириш мумкин.

Харизматик турдаги сиёсий жараён шарқ маданияти учун хос. Унинг доирасида сиёсий етакчи ролига юкори баҳо берилади.

Сиёсий қарор – ҳокимият амал қилиши билан боғлиқ вазифалар, босқичлар, воситаларни белгилловчи жараён. Сиёсий қарорлар қабул қилишнинг уч босқичини кўрсатиш мумкин. 1) тайёргарлик босқичи; 2) қарорларни қабул қилиш босқичи; 3) қабул қилинган қарорларни амалга ошириш босқичи. Қарорларни тайёрлаш ва қабул қилишнинг турли босқичларида ижтимоий субъектлар турлича иштирок этадилар. Масалан биринчи босқичда аҳолининг барча қатламлари иштирок эта олса, иккинчи босқичда давлатнинг ваколатли органлари, партия ва жамоат ташкилотлари етакчи ўринни эгаллайди. Сиёсий қарорларни қабул қилишнинг бир неча усуллари мавжуд. 1) консенсус (қелишув) – ўзаро ёнбосишлар натижасида эришилган битим. 2) консенсус (қелишув) – қарор овоз бериш йўли билан эмас, қелишув орқали қабул қилинади. Қелишув барча томонлар қарорга қўшилмасаларда, умумманфаатлардан қелиб чиқиб, унга қарши чиқмасликларини билдиради. 3) устунлик – сиёсатда бирор сиёсий куч ёки давлатларга нисбатан устувор мавқени эгаллаши. Бунда томонлар субъект қарорларини ўз манфаатларига мос деб эътироз билдиради. Учинчи босқичда ҳокимият қилинган қарорларни ҳаётга татбиқ этади.

Сиёсий иштирок тушунчаси ижтимоий сиёсий жамоа аъзоларининг ички сиёсий муносабатлар ва ҳокимият таркибига жалб этилганлигини билдиради. Сиёсий иштирок субъектларига индивидлар, ижтимоий гуруҳлар, қатламлар сиёсий ва жамоатчилик институтлари қиради. Қўлами жихатидан сиёсий иштирок – маҳаллий, – минтақавий, – умумдавлат, – халқаро сиёсат даражасида амалга оширилади. Сиёсий иштирок шакллари ҳам турлича: Уларга

-ахборот қабул қилиш ва узатиш;

-сиёсат ва давлат арбоблари ҳамда ташкилотчилари билан мулоқат;

-сайлов ва бошқа сиёсий компанияларда иштирок;

-намойишларда, сиёсий иш ташлашларда, оммавий норозилк ҳаракатларида, озодлик урушларида;

-бошқарув ва ўз-ўзини бошқарувда;

-конунлар яратиш, уларни химоя қилиш ва улрга амал қилишда;
-сиёсий партиялар ва ижтимоий сиёсий ҳаратлар фаолиятидаги иштирок қиради.

Сиёсий иштирок қуйидаги вазифаларни бажаради;

-турли манфаатлар, талаблар, орзу-умидларни ифодалаш, мувофиқлаштириш, амалга ошириш;

-сиёсатчилар ва бошқарув аппарати ходимларни танлаш, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш;

-бошқарувга оид қарорлар ва сиёсат йўналишини белгилашга аҳолини жалб этиш;

-сиёсий ижтимоийлашув;

-ихтилофларнинг олдини олиш ва бартараф этиш;

-бюрократия билан қурашиш, фуқароларнинг сиёсат ва бошқарувдан бегоналашувига йўл қўймаслик.

Сиёсий иштирок қўринишлари, усуллари, даражалар ва шакллари аввало жамият сиёсий тизимининг хусусиятлари, сиёсий маданияти ўзгарувчан ички ва халқаро омиллар белгилайди. Сиёсий иштирок учун энг қулай шароитни демократик ва ҳуқуқий давлатлар яратади. Сиёсатда иштирок бир қанча даражаларида амалга оширилади.

1. Шахс ва гуруҳлар даражасида – микросиёсат ҳосил бўлади. Бу ерда фаолият урф-одат, анъана, муомила тартиби билан белгиланади. Қундалиқ иқир-чиқирлари доирасида шахс ва гуруҳлар манфаатларининг тўқнашуви ва қелишуви жараёни ана шундай қечади. Мамлакатлар, минтақалар, жаҳон даражасида – макро сиёсат амалга ошади. Бу жараёнда махсус тайёрланган шахслар муайян роллар, қўниқмалар ва вазифаларни амалга оширади.

Сиёсатни амалга ошириш учун унинг барча даражаларида зарур нарсалар қуйидагилар;

1. Шахслар-сиёсий фаолият субъектлари.
2. Механизмлар- анъаналар, урф-одатлар, қоидалар, қонунлар, сиёсий фаолият субъектларига таъсир этиш услублари.
3. Институтлар- сиёсий фаолият субъектларининг сиёсий фаолият механизмлари билан алоқадорликда амалга оширувчи тадбирларни қўллаб -қувватловчи, текширувчи ва назорат қилувчи ташкилотлар ташкил этади.

Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини қуриш вазифалари сиёсат ва сиёсий муносабатлар, иқтисодий, ижтимоий, шахсий миллий ва маънавий муносабатлар билан ўзвий боғлиқ. Ўзбекистонда сиёсий жараёнлар иштирокчилари қилма-қил институтлар ташкил қилади. Сиёсий қаранлар асосан ҳокимиятчилик ва жамият ўртасидаги мулоқот асосига қурилган. Жамият ўз талабларини ҳокимиятга вақиллик органлари, манфаат гуруҳлари томонидан еткази.

Сиёсий тизим у ёки бу жамият сиёсий тизимининг сиёсий ижтимоий, ҳуқуқий, мафқуравий анъаналарига ва ахлоқ нормаларига бўйинсинишига сиёсий муассаларга, сиёсий ҳаёт, сиёсий жараёнлар у ёки бу жамият сиёсий

ташкил этилиши уюштирилишининг акидалари мужассамланган яхлит ва тартибга солинган мажмуидир.

Сиёсий тизим жамиятда ҳокимият ва бошқарувни шакллантириш ва амалда рўёбга чиқариш билан боғлиқ муносабатлар, ҳаракатлар йигиндисидан иборатдир.

Сиёсий тизимнинг жамиятнинг бошқа тизимлардан қандай фарқи бор?

Биринчидан-бу фарқ унинг доирасида қабул қилинган қарорларнинг бутун жамият учун мажбурийлигини аниқлатади. М: 1991 йил мустақилликнинг учунчи ойида Ўзбекистон Республикасининг "Давлат ёшлар сиёсатининг асослари тугрисида", қонун қабул қилинди, ундан кейин икки ой ўтар-ўтмас, 1992 йил январда жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида, 1992 йил июлида маориф ва ўқув-ўқитув масалалари бўйича қонунлар қабул қилинди.

Иккинчидан-унинг ижтимоий муҳим ва аввало жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тузилмаси билан боғланиб келганлиги истикболга мулжалланган ижтимоий сиёсатнинг асосий мазмуни меҳнаткашларнинг меҳнат қилиш ва ҳаёт кечириш шарт-шароитларни ҳар томонлама, муқтасил тарзда, изчил ва оғишмай яхшилаб бориш, ижтимоий ҳаётнинг барча жаҳдаларида ижтимоий тенглик ва ижтимоий адолат акидаларини янада тўлароқ рўёбга чиқариш, барча ижтимоий синфлар табақалар, гуруҳлар ўртасидаги муҳим фарқларни тезроқ бартараф қилиб, синфсиз жамият қуришга эришиш, бунинг учун шаҳар билан қишлоқ, ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат, ўрталаридаги тафовудларни бартараф этиш, миллатлар ва элатлар ўртасидаги мавжуд қарама-қаршилиқларни ечиб ўтиб, миллий муносабатларни юксак даражада уйғунлаштириш ва такомиллаштириш қабил улкан ижтимоий тадбир-қарорларни амалга оширишдан иборат бўлиши лозим.

Сиёсий тизимнинг учунчи хусусияти-унинг мустақиллиги билан белгиланади. Сиёсий тизим

жамиятнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш, мавжуд имкониятларни амалга оширишга сафарбар қилувчи механизмдир. Демак, сиёсий тизим сиёсий ҳокимиятни шакллантирувчи ва амалга оширувчи воситалари бўлган давлат ташкилотлари ва муносабатларининг йигиндисидир. Унинг моҳияти қуйдаги вазифаларда ўз ифодасини топади. Сиёсий тизим ўзида жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, этник ва миллий тузилмаларини, демографик жараёнлари аҳолининг маълумот даражаси, ижтимоий онг ҳолатини, маънавий-руҳий ва маърифий-мафқуравий ҳаётни халқаро аҳволни ақс эттиради. Ҳозирги кунда бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтишда турли манфаатлар мувозанатини тўғри аниқлаб олиш вазифаси бўлиши қарам. Сиёсий тизим ўзига ҳос хусусиятларга эга бўлиб улар биринчидан, сиёсий тизим доирасида қабул қилинадиган қарорларнинг бутун жамият ва унинг қичик тизимлари учун мажбурийлигида, иккинчидан унинг жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий структураси билан қамбарчас боғланганлигида, учинчидан унинг нисбий мустақиллигида яъни, унда таркибий тузилишлар, қарорлар функцияларнинг махсус қурилмаси мавжудлигида намоён бўлади. Сиёсий тизимда икки асосий: ҳуқуқий ва социологик томон ажралиб туради. Ҳуқуқий томон сиёсий

тизимни амалдаги ижтимоий муассасалар ва ташкилотлар йигиндиси сифатида тушунишдан келиб чиқади.

Социологик жихат эса сиёсий тизимни ўзгарувчан курулма ижтимоий мухит ва ижтимоий тизимнинг ўзи берадиган ўзгарувчан ички турткилар, сиёсий хатти-ҳаракатни ва бошқа ҳаракатларни шакллантирувчи сиёсий ечимлар сифатида қараб чиқади. Жамият сиёсий тизими-бу давлатни бошқариш дастаги бўлиб у орқали маълум бир синф, ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллатнинг манфаатларини рўёбга чиқариш мақсадида сиёсий ҳокимият амалга оширилади.

2. Давлат

жамиятнинг сиёсий системасида марказий ўринни эгаллайди. Давлат тузилиши жихатдан нисбатан даражада мураккаб бирликни ташкил этган давлат муассаси сифатида ҳам кўп томонли ва кўп қиррали алоқаларга киришиши табиий бўлгани туфайли унинг таърифи ҳам бир мазмунли бўлиши мумкин эмас. Давлат ўзининг мукаммал мақомига эга бўлиб, унинг асосий белгиларига қуйдагилар қиради. 1- маълум ҳудудга. 2-Ўз аҳолисига. 3- Маълум ташкилотларга эга бўлади. У ихтиёрий, мажбурий, ижтимоий-сиёсий ташкилот ҳисобланади. У ишонтириш, мажбур қилиш, умумманфаатларни амалга оширишда турли вазиятлар (манипуляция)ни қўллаш ва солиқ йиғиш қабиларда танҳо ҳуқуқга эга. Давлатнинг яна бир муҳим белгиси - унинг суверен бўлишлигидир. Бу тўғрида Президент И.А.Каримов жуда доно таълимот беради: "Ўтиш даврида давлат жиловини қўлдан бермаслиги керак. Шундагина у давлат бўлаолади. Жилов қўлдан кетган жойларда аҳвол қандай аянчли эканлигини қўриб турибмиз".ё

Ўша пайтларда айрим мамлакатларда (айниқса Россияда) бошқарув жиловини давлат қўлидан кетганини ҳамма билади. Давлат ва ҳокимият ички мафкуравий қурашлар, мансаб ва амал учун олишувлар ва бошқа турли сиёсий жанглар билан банд бўлиб қолишган эди. Ўзбекистонда ҳам дастлаб шунга ўхшаш айрим воқеалар рўй берганини биламиз. Бироқ давлат ўз пайтида унга барҳам берди.Шундай бўлиши ҳам зарур эди. Шу давр шароити шунини таъкидлаш керак.

Давлат бошқариш одобини жамиятнинг сиёсий тизимини ушлаб туриш йўли йўриқларини таҳлил қилиб кўрсаткичлар, қўзғовчилар, тегишлиларнинг бу борадаги тузуклари ибратлидир.Умуман Ўзбек халқи давлатни идора қилиш усулларини жуда яхши билишган ва бошқа мамлакатларга ҳам ибратли бўлишган. Шунинг учун бизнинг халқимиз салтанатни саклаб қолиш ва уни идора қилиш тажрибасига эгадирлар. Давлатнинг сиёсий тизимдаги ўрни,жамият ҳаётида баҳарадиган қуйдаги функциялар алоҳида аҳамият касб этади. Булар: ички, ташқи ва халқаро функциялардир.

Давлатнинг ички функциясини ўз ҳудудида яшайдиган халқ билан давлат ташкилоти ўртасидаги муносабатларни амалга ошириш ташкил қилади. Улар ҳўжалик , ташкилотчилик маданий ва тарбия соҳаларидан иборат. Бу борада жамият аъзоларининг ахлоқий ва ўз бурчларини ўз вақтида адо этиш вазифасини яхши англашлари лозим.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон давлати ўз миллий манфаатларини ҳимоя қилишда Президент И.А.Каримов раҳбарлигида қатъий ва изчил йўлни танлади. Истиқлол

шарофати билан жамиятнинг сиёсий тизимида маънавий мафкуравий иқлим тубдан ўзгарди. Ўзбекистон сиёсий тизимининг истиклол аввало замонга мослашган ва унга мос ва хос миллий истиклол мафкураси жамият фукаросининг эътиқодига айланиб қолиши ва уни ҳеч қандай қуч енгаолмайдиган даражага кўтаришни талаб қилади. Бизнинг миллий мафкурамиз ҳам "миллий давлатчилик тизимимиз", "юртимиз руҳи," "ўзига хос, ўзига мос турмуш тарзи", "умуммиллийлик", "фидойилик", "ватанпарварлик" каби ғоя ва тушунчаларга асосланиб иш олиб бормоқдамиз.

Давлат ташки функциясида бошқа длатлар билан турли соҳаларга муносабатларини амалга оширади. Бугунги кунда жаҳон сиёсатини шакллантириш, умумбашарий муаммоларни ҳал қилишда халқаро ташкилотларнинг роли тобора ошиб борганлиги сабабли давлатнинг яна бир функцияси мустақил йўл билан шаклланади. У халқаро функция бўлиб ўз ичига давлатнинг халқаро ва минтакавий ташкилотлар фаолиятларида иштирок қилиш ҳамда ўз манфаатларидан қелиб чиққан ҳолда халқаро ва минтакавий муаммоларни ҳал қилишда фаолдик кўрсатишни ташкил қилади.

Давлат ўзининг қуйдаги тузилмасига эга . 1. қонун чиқарувчи.2 Ижро. 3. Суд ҳокимияти. Хозирги мустақиллик шароитида улар алоҳида иш юргизади.

Давлат ва инсон ўртасидаги муносабатларда фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқлари муҳим аҳамиятга эга. Чунки фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқларида давлат ҳокимиятини ривожлантириш ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш, фуқароларининг жамият ва давлат ишларини бошқаришдаги фаол иштирокини таъминлаш каби умумий масалалар билан бевосита боғлиқ.

Фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқлари референдумларда уларнинг бевосита иштирок этиш йўли билан ҳам амалга оширилади. Ўзбекистон Конституциясининг 9- моддасида белгилаб қўйилганки, жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим моддалар халқ муҳокамасига тақдим этилди, умумий овозга (референдумга) қўйилди масалан, Республикаимизнинг Мустақиллик Конституцияси лойиҳаси 1992 йилда икки марта умум халқ муҳокамасига қўйилди. Худди шундай тартибда Олий Мажлис тўғрисидаги Қонун лойиҳаси, меҳнат кодекси ва бошқа қатор ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари халқимиз эътиборига муҳоқама қилиш учун берилди. Бу биринчидан муҳоқама жараёнида мутахассислар ва халқ томонидан тушадиган таклифлар, мулоҳазалар ҳужжатлар лойиҳаларини такомиллаштириш имконини беради. Иккинчидан халқни ҳуқуқий онги, уларни хоҳиш иродасини янада аниқроқ ифодалашга ёрдам беради.

Жамиятнинг сиёсий тизимида давлатдан кейин сиёсий партиялар ва жамоа ташкилотлари ҳам аҳамиятга эга. Сиёсий партиялар турли ижтимоий қатлам ва гуруҳларнинг манфаатлари мақсадларини ифода этиб, сиёсий ҳокимиятни амалга оширишда иштирок қилади.

Сиёсий партиялар тизими : а) Бир партиявийлик: б) икки партиявийлик , в) кўп партиявийлик асосида амалга ошади. Хозирги замон палитологлари кўп партиявийлик тизимларини афзал қўриб, уларни демократик ривожланиш талабига мос эканлигини ҳимоя қилиб

чикмоқдалар. Шунинг учун якка партиявийлик тизимидан кўппартиявийликка ўтишни демократия ривожланиши томон олга ташланган кадам деб қарамоқдалар. Жамиятнинг демократик характери мавжуд демократик институтларнинг тутган ўрни билан боғлиқлиги уни демократик жараён сифатида қарашига асоса беради. Аммо жамиятнинг демократик даражаси фақат партиялар сони билан беогиланмайди. Бир партиявийлик ва кўп партиявийлик тизимларини вужудга келишига бир катор конкрет тарихий омиллар таъсир қилади. Жамиятнинг сиёсий тизимида давлат ва сиёсий партиялар билан жамоа ташкилотлари фаолият кўрсатадилар. Жамоа ташкилотларига қасаба уюшмалари ёшлар, ижодий, маданий, илмий ва бошқалар қиради. Улар ўзларининг моҳияти сиёсий тизимида тутган ўринлари билан давлат ва сиёсий партиялардан фарқ қилади. Биринчидан, улар давлат мақомига эга эмаслар ва сиёсий ҳокимият учун қураш олиб бормайдилар: иккинчидан, улар мамлакат аҳолисининг барча қисмини ўзига бирлаштирадilar, учунчидан, улар томонидан қабул қилинадиган қарорлар ва ҳужжатлар мамлакат аҳолиси томонидан мажбурий равишда бажарилиши мақомига эга эмас. Тўртинчидан улар сиёсий мақсадларни эмас, балки маълум гуруҳларнинг моддий маданий, ижодий ва илмий соҳадаги манфаатларини қондиришни мақсад қилади.

3.

Мустақилликни 11 йиллиги муносабати билан Ўзбекистон халқи олдида шундай вазифалар қўйдики халқ ўз тажрибасидан қелиб чиқиб миллий, маънавий ахлокий анъаналарга мос қиладиган ҳақиқий демократик ақидаларни қамол топтириш.

Сиёсий тизим, биринчидан жамоатчилик фикрини инобатга олиши, уни амалга ошириш механизмини яратиш лозим. Сиёсатни ёки қарорни жамоатчилик фикри билан ҳисоблашмай мажбуран қабул қилинганлиги яхши самара бермайди. М: Тоталитар тузум даврида юқорида яъни марказда қабул қилинган қарорлар биз учун мажбурий эдик.

-Фақат мустақилликни қўлга киритишимиз туфайли Ўзбекистон: - давлат ва жамият қурилишининг сиёсий тизимини мустақил белгилаш, демократик йўл билан сайланган органлар орқали ўз ҳуқуқини ўтказди.

- халқаро муносабатларда мустақил субъект сифатида иштирок этиш, нуфузли халқаро ташкилотларга тенг ҳуқуқли аъзо бўлиб кириш, бошқа мамлакатлар билан ўзаро фойдали шартнома ва битимлар тузиш имкониятига эга бўлди.

Миллий давлатчиликнинг тикланиши, демократик ҳуқуқий давлатнинг барпо этилиши, мустақил ички сиёсат юритиш бу мустақиллик шарофатидир.

Давлатимизнинг сиёсий маркази, пойтахтнинг мавжудлиги, Олий давлат ҳокимияти органларининг пойтахтда жойлашганлиги муҳимдир.

«Демократия» юнон тилидан олинган бўлиб «демос»- халқ, тенг ҳуқуқли фуқаролар йигини; «кратос»-қуч. Ҳокимият, қудрат, бошқарув маъноларини билдирган. Бир суз билан айтганда демократия – халқ ҳокимияти деган маънони билдиради. АКШ собиқ президенти Авраам Линкольн: демократия – «халқ учун халқ томонидан амалга ошириладиган халқ ҳокимиятидир», -деган

эди. Демократия сиёсий атама сифатида узининг лугавий маъносидан анча кенг мазмун ва мохият касб этади. Шунинг учун ҳозирги вақтда демократия – халқни ҳокимият манбаи деб эътироф этувчи, фуқаролар тенглиги, озчилик ҳуқуқларини ҳимояловчи, давлатнинг асосий органлари – сайловлар натижасида шакллантирилувчи сиёсий ҳокимият тизими сифатида тушинилади.

Бугунги кунда инкирозли ҳолатлардан чиқишнинг ягона йули- ижтимоий сиёсий ҳаётни демократлаштириш деган фикр мавжуд. Инсоният орзулари, интилишлари, кундалик ҳаёти ана шу гоёлар билан сугорилган. Лекин айрим манбаларга қараганда, жаҳондаги 200 мамлакатдан атига 40 тасинигина тулақонли демократик деб аташ мумкин. Жаҳондаги бирор мамлакатни демократиянинг ёрқин намунаси тисоли сифатида қурсатиш қийин.

Жаҳон ҷамиятшунослиги кашф этган қонуниятларга қура, халқ томонидан сайловлар асосида шакллантириладиган ҳокимиятни икки усулда амалга оширади:

ё. Бевосита демократия. Бунда халқнинг ҳеч қандай вакилларсиз, сиёсий ҳокимият фаолиятида узлари иштирок этиши тушинилади. Бу демократиянинг фуқаролар сиёсий ҳокимият тизими ёки маҳаллий бошқарувга депутатларни сайлашида, узлари сайланишида, қонунлар муҳокамаси, референдумларда иштирок этишида намоён булади.

2. Билвосита демократия, бу вакиллик демократияси ҳам дейилади. Бунда фуқаролар сиёсий ҳокимият ва бошқарувда уз вакилларини сайлаб қуйиш орқали иштирок этади. Масалан, Олий мажлисга, туман, вилоят халқ депутатлари қенгашига, президентлик лавозимида, маҳалла қумиталарига вакиллар сайлаш билан фуқаролар-узларининг қонунлар қабул қилиш, давлатни, маҳаллани бошқариш вақолатларини узлари сайлаган одамларга беради.

Ҳозирги замон хорижий мамлакатларнинг сиёсатшунослари, давлат ва ҷамият арбоблари, ҳуқуқшунослари фикрларига қура демократик ҳуқуқий давлатни қуриш учун барча давлатларга ҳос булган умумий хусусиятлар мавжуддир. Улар қуйидагилар: 1. Сайловлар. 2. Сайлов яқунларини аниқлаш усули. 3. Тенг ҳуқуқлилиқ. 4. Фикрлар эркинлиги. 5. Қуппартиявийлик. 6. Узини узи бошқариш. 7. Қупчилиқ овоз қоидаси. 8. Қамчилиқ ҳуқуқлари. 9. Одил суд қуриши. 10. Халқ ҳокимияти. 11. Ҳуқуматга тобелар розилигига таянган ҳокимият. 12. Қидамлилиқ, омилқорлик, ҳамқорлик ва узаро қелишув қадриятлари.

Демократиянинг уқта асосий модели: либерал, идентитар, плюралистик моделлари ажратиб қурсатилади.

Либерал демократия шахси сиёсий тизимнинг бош элементи сифатида фундаментал, беғоналашмайдиган ҳуқуқлар билан таъминланади. Бунда либерал демократиянинг ижтимоий сиёсий чекланганлиги, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қила олмаслиги, тенгсизлиқнинг ортиши, шахс сиёсий иштирокининг чекланганлиги, давлат «тунги қоровул» роли билангина чеклаб қуйиши унинг муҳим қамчилиқларидир.

Идентитар демократия моделида халк яхлитлиги, бирлигидан келиб чиқади. Унда ягона ироданинг у баён этилгунга қадар мавжудлиги ва бу ирода билан вақолатли ҳокимият фаолиятининг айнанлиги ухшашлигини акс эттиради.

Плюралистик демократия модели ижтимоий манфаатлар ва уларни баён этиш шакллариининг, яъни сиёсий партиялар, жамиятлар, ижтимоий ҳаракатлар, фуқаролар ташаббуслари хилма-хиллигига асосланилади.

2. Миллий онгда узига хос хусусиятлар мавжудки, улар ҳар бир халқнинг руҳи, менталитети, табиатини белгилайди ва шу халқнинг сиёсий тизимида ҳам акс этади. Ҳар бир халқ узига хос ва мос бўлган сиёсий ташкилотларни шакллантиради.

Демократия институтлари ҳам турли мамлакатларда турли даврларда, турлича қуринишларда шаклланган. Масалан, АКШда 1776 йилда либерал демократик институтларга асосланган республика тузуми урнатилган бўлса, Францияда XIX асрнинг охиридагина шаклланиб бўлди, Италия ва Германияга келсак иккинчи жаҳон уришидан кейин бу жараён тугади, Португалия ва Испанияда 70-йилларнинг урталарига тугри келади. /арб давлатларида демократия индивиднинг гуруҳдан устунлиги ғоясига асосланади. Бу ерда индивидуал эркинликлар ва ҳуқуқлар масаласи асосий масала. Шарқда эса индивид эркинлиги ва ҳуқуқларига таянилсада, у қупинча гуруҳ, жамоа манфаати ва ҳуқуқлари билан уйғун қуйилади. Масалан, Япон модели «шахсни уз-узини чеклаши», уни жамият ва давлат манфаатлари тизимига уйғун қиришини таъминлаш вазифасини қуяди. Бу ерда анъана ва замонавийликнинг узига хос уйғунлигига эришилган. Модернизация жараёни ижтимоий-маданий ва сиёсий-маданий соҳалардаги энг муҳим анъаналарни сақлаган ҳолда амалга оширилади. Бу ерда монархия, бурҷ, қелишув, жамоага содиқлик, шахс манфаатларининг гуруҳ манфаатларига таяниши қабил қадриятлар сақланган. Демак Демократияни муқлак индивидуал эркинликка эришиш деб тушинмаслик қерак. Ҳудди шунингдек, ислом маданиятига асосланиш демократик тартибларни тусиқ бўлаяпти дейиш ҳам нотугри. Демократиянинг урнатилиш борасида Туркия, Миср, мароқаш, Малайзия қабил давлатларда ижобий мисоллар мавжуд. Исломда қитна бирликни емириши тугрисида ва умма – жамоа ролини қурсатиш, янқиланиш ҳам муҳим уринга эга. Жамиятда халқ менталитетида демократия қадриятлари қоидалар, шартларни қабул қилиш ва қайта ишлаб қикиш учун элементлар мавжуд бўлиш қерак. Япония ва бошқа давлатларнинг тажрибасининг қурсатишича бу ерда модернизация жараёни авторитар тартиботлари шароитида борган. Бу ердаги иқтисодий усишни қучли марқазлашган давлат таъминлаган. Давлат бозор иқтисодиёти бозор муносабатлари ва қадриятларини қарор топтирувчи қатализатор вазифасини утаган. Бу ерда бозор ва давлат иштироки уртасида зарурий мувозанат, нисбат тоқилган. Жамоаларда иқки демократияга амал қилинади, жамоа манфаатларининг устун қуйилиши, фуқароларнинг қонунни ҳурмат қилиши қақолати бўлиб ҳизмат қилади. Уларнинг узаро консенсусга қелишини осонлаштиради. Япония шу маънода ёпиқ гуруҳларнинг очиқ жамияти деб бақоланади. Яъни, сиёсий макротузилма парламент демократияси,

конституционализм, ҳукукий давлат, куп партиявийлик ва демократиянинг бошқа белгилари қуринишида жамоа коллективизм асослари сақланган ҳолда амал қилинади. Марказий Осиёда мамлакатни идора этишда қадимдан жамоатчиликнинг эркин фикрига алоҳида эътибор бериб келинган. Халқнинг фикрини билиш, турли ижтимоий гуруҳлар ва табақалар билан бамаслаҳат иш юритиш, қуплаб ҳуқумдорлар, беклар, ҳокимлар учун қонун-қоида ҳисобланган. Давлат ишлари жамоатчилик билан биргаликда муросаю-мадора, муруват, бағрикенглик ва сабр тоқатлилик билан юритиб келинган.

Шуру даврида ушбу қадриятлар бекор қилиниб, давлат бошқарувида маъмурий бўйруқбозлик тизимига утильди. Юқорида айтилган фикрлардан ҳулоса шуки, демократия барча муаммоларни ҳал қилиб берувчи сирли қалит ёки орзудаги ҷамият эмас. Унинг тоталитаризм ва авторитаризмдан фарқи шуки, у ҷамиятни ташқил этувчи озод ва эркин фуқароларнинг иродаси, манфаатлари, қуплиги ва бир-бирига уҳшамаслигини ифода этади. Бу ҳилма-ҳилликни қадрлаган ҳолда фуқароларга қелишув, ён босиш, муҳоқама, мунозара учун қонуний йуълларни очиб бериш ва қупчиликга маъқул тушадиган қарорларни қабул қилишда шароит яратишдир.

3. Мустамлақа ва ярим мустамлақачиликдан озод бўлган давлатлар бир сиёсий тузумдан 2-сиёсий тузумга утишда уз бошларидан маълум бир оралик даврни босиб утади. Бу политологияда сиёсий утиш даври дейилади. Бу давр эскининг урнида янгининг шаклланиши билан боғлиқ. Бу қараёнда тараккиёт талабларига қавоб бермаётган давлат сиёсий ҳаётини неғизлари билан боғлиқ бўлган, барча механизмлар тугатилади, унинг урнига янги тараккиёт эҳтиёжларига қавоб берадиган механизмлар яратилади. Утиш даврининг зарурлиги ва унинг ута мураккаб муаммоси эски тузум, унинг тартиб қоидалари, анъаналар, бошқарув тизими, маънавий мафқуравий асослари ва дунёқараши билан яшаган аҳолининг онги ва сиёсий тафакқурини тубдан янги шаклланаётган тузумга урганиши, мослашиши, қуниқиси билан боғлиқ бўлади. Утиш даври демократик тамойилларга асосланган ҷамиятни вужудга қелтириш учун, зарур бўлган ислохотларни амалга ошириш учун, қаминларни тайёрлаш учун зарур бўлган оралик муҳлат ҳисобланади. Демократия сиёсий қараёнлар тараккиёти омили бўлибгина қолмасдан, инсоннинг уз-узини англаши, сиёсий қадр қимматини таъминлашни ҳам қафолатлайди. Демократик ҷамиятга утишнинг 3 та йули мавжуд:

ё. Қлассик йул – у узок тарихий даврда амалга ошади ва мамлакат иқтисодий ҳаётида ҳусусий мулкчилик етакчи уринни эгаллайди. Бу аҳолининг ҳохиш иродасидан ва моддий аҳолининг мураккаб ҳолатга тушишидан қатъий назар уларни шаклланаётган тартибга урганиш ва қунишга мажбур қилиб боради.

2. Инқилобий йул – бунда сиёсий- ижтимоий муаммоларнинг илдизи ҳуссий мулкчиликдан деб ҳисобланади. Сиёсий узқаришига айрим «синф, пролетариат» манфаатидан қелиб қикиб ёндашилади. Пролетариат диктатурасини урнатиш гоёсини амалга ошириш барча ихтилофларни ҳал этишнинг йули сифатида баҳоланади. Ижтимоий тенглик асосида демократик, эркинлик тушунчалари муҳим қадрият сифатида инсон онига сингдирилади.

Шу асосдаинкилоб амалга оширилади ва мамлакат сиёсий ҳокимияти бир тизимдан иккинчисига утади.

3. Боскичма боскич утиш ёки эволюцион утиш йули. Унинг характерли хусусияти шундаки, сиёсий ҳокимият кулга утгач, эски механизмлари бирдан йукотиб юборилмаслиги, аста секинлик билан тугатилиб борилишига асосланилади. Уларнинг урнига янгилари вжудга келтирилади. Сиёсий соҳада амалга ошириладиган ана шу тартибларга мос равишда янги сиёсий-ижтимоий, иктисодий тизим ва маънавий-мафкуравий салоҳият шакллантирилади. Бунда мустакиллик туфайли утиш даври бошланиши янги сиёсий тизимнинг иктисодий заминлари, халкнинг моддий даражалари, бир томондан, заиф булса, иккинчи томондан. Эски тузумга мослашган булади. Бундан ташқари халкнинг дунёкараши, моддий бойликларини яратишга булган муносабатларида эски тузум асоратлари кучли булади. Ана шу сабабларга кура утишнинг эволюцион йулида эскилардан ҳам уддабуронлик билан фойдаланилади ва янгиси вазминлик билан яратилади. Ўзбекистонда утишнинг эволюцион йулидан борилмоқда. Ўзбекистон сиёсий мустакиллигини кулга киритишнинг ҳукукий асосларини Олий Кенгашнинг 2-сессияси ё992 йил 20 июнда қабул қилинган «Мустакиллик декларацияси» нинг қабул қилиниши бошланади. ё99ё йил 3ё августда эса, Ўзбекистон мустакиллиги эълон қилинди ва мустакиллик тугрисида қонун қабул қилинди. Шундай қилиб, Ўзбекистонда мустакилликга эришиш билан утиш даври бошланди. Ўзбекистон учун сиёсий утишнинг мураккаблиги шунда эдики, давлат ҳокимияти, бошқарув тизими ва бошқа институтлар собиқ марказ томонидан вужудга келтирилган ва тоталитар режим узининг тула ҳуқумронлигини урнатган эди. Уларни бир зарба билан тугатиш ва демократик ҷамиятга утиш қийин эди. Аҳолининг тоталитаризм иллатларидан қутилиши, янги дунёкараш ва тартиботларга қуниқиб боришини таъминлашнинг мураккаб вазифалари бор эди. Шунинг учун боскичма-боскич утиш йули белгилаб олинди. Демократик ҷамиятга утиш йули президент томонидан ишлаб чиқилган аниқ концептуал қоялар асосида амалга оширилмоқда. Бозор иқтисодиётига асосланган демократик ҷамиятга утишда 5 та тамойилга асосланган. Ўзбекистонда демократик ҷамият халқнинг демократик ҷамиятда иштирок этишини таъминлаган. Демократик ҷамият қонун устуворлиги ва қуқоралик ҷамияти амалда таъминланиши билан белгиланади. Қонунлар бузилган, улар назар-писанд қилинмаган ҳар қандай ҳолларда демократия булмайди. Демократик ҷамият учун зарур булган бундай имқониятлар утиш даврида яратилади. Барча соҳаларда демократик тамойиллар боскичма-боскич амалга оширилади. Президент И. А. Қаримов Ўзбекистоннинг қуқоралик ҷамиятини қуришга интилаётганини таъқидлаб, бу ҷамиятнинг маъносини ҳарактерлаб; «Бунинг маъноси шуки, давлатчилигимиз ривожлана боргани сари бошқарувнинг турли хил вазифаларини бевосита халқга топшириш ва яъни узини-узи бошқариш органларини янада ривожлантириш демақдир», деб қурсатади.

Қуқоралик ҷамияти қурилиши қараёнида давлат икки хил йул билан, яъни ҷамият ҳаётининг қонуний асосларини яратиш ҳамда қатъий назорат урнатиш

оркали яратувчилик ишларини амалга ошириш учун шарт-шароит яратиб беради. Фукаролик жамиятида давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари умуммиллий манфаатларга дахлдор энг муҳим вазифаларнигина амалга оширади. Мудофаа, давлат хавфсизлиги, ташқи сиёсат, пул-молия ва солиқ тизимини шакллантириш, қонунчиликни ривожлантириш шулар жумласидандир.

Давлатнинг урни ва мавқеига янгича қарашни амалга жорий этиш билан ижтимоий муносабатларда инсон ва умуминсоний қадриятларга алоҳида аҳамият берилган бошланади. Сиёсий ислохотлар ижтимоий муносабатларда ҳам демократик тамойилларнинг устуворлигини таъминлайди. Ана шу узгаришларни изчиллик билан амалга ошириш оркали фукаролик жамиятига утила борилади. Фукаролик жамияти инсон ва давлат уртасидаги муносабатларда инсон манфаатларининг устуворлиги тамойилига асосланади. Ҳар қандай қонун ҳаракат соҳасидан қатъий назар, ишлаб чиқиладиган ва муҳофаза этиладиган ва амалиётга қўлланиладиган пайтида инсон манфаатлари, ҳуқуқларига қанчалик мос тушиш даражасига қараб, ҳуқуқий давлатга эришиш мумкин. Фукароларнинг қонун билан яшаши ҳаётий заруриятга айланиши ва жамият ҳаётида фукароларнинг фаол иштироки тизими вужудга келиши фукаролик жамиятининг асосий мезонларидан бири бўлади.

Маҳаллий ҳокимият ва фукароларнинг узини-узи бошқариш органлари вазифаларини қенгайтириш, уларга давлат ваколатларининг бир қисмини босқичма-босқич ўтказиб бориш, нодавлат ва жамоат тузилмалари ҳуқуқи ва мавқеини оширишни қўзда тутадиган «Қўчли давлатдан-қўчли жамият сари» концепциясини амалга оширишга шароит яратилади.

3-Мавзу: Сиёсий ҳокимият. Сиёсий ҳаёт ва ва кўппартиялик РЕЖА

1. Сиёсий ҳокимият тушунчаси. Ҳокимиятнинг тузилиши, унинг асослари ва имкониятлари.
2. Ҳокимият ва сиёсий манфаатлар ҳокимиятни амалга ошириш механизмлари. Ўзбекистонда сиёсий ҳокимият.
3. Сиёсий партия тушунчаси. Партия тизимлари.
4. Сиёсий партия ва ҳаракатлар. Ўзбекистон Республикаси ва кўппартиявийлик.

Сиёсий ҳокимият.

Ҳокимият сиёсий жараёнлари бошқарувида узига хос аҳамият касб этади. Сиёсий ҳокимият жамият ҳаётидаги мураккаб сиёсий ходисалардан бири ҳисобланади. Ҳокимиятнинг кенг тарқалган таърифларидан бири позитив социологик талқинидир. Бу талқинда ҳокимият бирор индивиднинг муайян ижтимоий шароитда бошқа индивидга узининг иродасини утказиш қобилияти сифатида тушунилади. Яъни сиёсий ҳокимият субъектлари сиёсий ҳокимият объектини уз таъсир доирасига олади. Киска қилиб айтганда у қўзлаган мақсадга эришишдир. Ҳар бир аниқ ҳолатда ва шароитда бу тушунча узига хос маъно ва мазмунга эга бўлади. Масалан "Оила ҳокимияти", "Ота-оналар ҳокимияти", "Ёшлар ҳокимияти", "Хужалик ҳокимияти", "Давлат ҳокимияти", "Суд ҳокимияти" сузлари турли хил маъноларни англатади ва турли мақсадларни амалга оширишда хизмат қилади. "Ҳокимият" тушунчаси унинг сиёсий моҳияти нуқтаи назаридан қуйдагича таърифлаш мумкин. Ҳокимият бу кишилар ижтимоий гуруҳлар синфларининг фаолиятига ҳуқуқ атворига, ҳаракатларига иқтисодий-сиёсий, гоёвий ижтимоий механизмлар, шунингдек қуч ишлатиш, зўрлик қилиш, ишонтириш, қобилиятлари билан таъсир этувчи фаолиятнинг алоҳида шаклидир.

Ҳокимиятнинг асосий таркиби қисмларидан бири субъект (актор)дир. Субъект-ҳокимиятнинг фаол, йўналтирувчи қисмидир. У алоҳида инсон ҳамма субъект ҳам ҳокимиятнинг субъекти бўлавермайди. У ҳокимият субъекти бўлиши учун қатор сифатларга эга бўлмоғи керак. Авваломбор ҳокимликка хоҳиш-истак иродали бўлмоғи керак. У билимли қўл остидаги ишчилар билан тил топа билиши, кишилар қайфиятини назарга олиши керак. Умуман жамият қўрувчисининг илгор кишиларидан бири бўлмоғи керак. Субъект билан объект ажралмасдир. Ҳокимият объектини қуйдагилар: индивид, социал гуруҳ, синф. жамият ташкил этади. Субъектнинг чиқарган қарорлари объект учун қўнун ва уни уз вақтида бажармоғи зарур. Ҳуқуқронлик қилиш зўровонлик, мажбурий масалалар ҳокимият функциясига қирмайди. Фақат қўқаролар билан бирга маслаҳатлашган у ёки бу ташкилот ёки идораларда ёки Олий мажлис қарорлари асосида иш олиб қорилади. Сиёсий ҳокимиятнинг асосий шакилларидан бири

давлат ҳокимиятидир. Давлат сиёсий ташкилот булганлиги учун ҳам унинг фаолияти сиёсий мазмун касб этади. Давлат ҳокимиятини сиёсий моҳияти-сиёсий жараён ва сиёсий муносабатларда фаол иштирок этиш билан белгиланади. Давлат ҳокимияти ихтиёрида армия, милиция, прокуратура, суд сингари зурлик аппаратлари тупланган бўлиб, улар давлатнинг кучи билан узининг ҳокимиятини амалга оширади. Давлат ҳокимияти сиёсий ҳокимиятдан узининг иш услубига кура фарк қилади. Маслан: давлат ҳокимиятида мажбур қилиш усуллари мавжуд, сиёсий ҳокимиятда бундай имконият йук. Давлат ҳокимияти конун чиқарувчи ижро этувчи ва суд ҳокимиятига эга. Хар иккала ҳокимият ҳам сиёсий ҳукумронлик акс этади, хар иккаласининг ҳам асосини халқ ташкил қилади. Сиёсий ҳокимиятнинг асосий шакллари дан бири сиёсий партияларнинг ҳокимиятидир.

Сиёсий ҳокимият илоҳий ёки диний ҳокимият шаклида ҳам намоён бўлади. Ҳокимиятнинг бу шакли учун бошқа шакллари га қараганда анча илгари шаклланган. Ибтидоий муносабатлардан кулчилик муносабатларига ўтиш даврида ҳокимиятнинг бу шакли пайдо булган. Бу ҳокимият сиёсий масалалар билан бевосита шугулланмаса ҳам давлатлар ёки сиёсий партиялар ҳокимиятлари томонидан амалга оширилади. Сиёсий йулга узининг муносабатларини билдириб туради.

Сиёсий ҳокимият бу шакли қуйдаги турларга бўлинади: қасаба уюшмаларининг ҳокимияти, фохрийлар ҳокимияти, маҳалла ҳокимияти ва бошқалар. Бу ҳокимият доираси таъсир кучи давлат ҳокимияти сингари имкониятларга эга. Тоталитар ҳокимияти шакли маъмурий бўйрукбозлик зуровонликка асосланган эди. Сиёсий ҳокимият жамиятда ҳокимиятнинг бошқа қуринишлари: иқтисодий, социал, маданий-ахборот, мажбуриловчи ҳокимиятларга таянган ҳолда ҳаракат қилади.

Ҳокимиятнинг асосини ёки манбаини ресурслар ташкил этади. Бу ресурслар ҳокимият субъекти томонидан ҳокимият объектига илгари сурилган вазифага эришиш мақсадида таъсир қурсатиш учун фойдаланилади. Ресурслар кишиларни рағбатлантириш, жазолаш ёки ишонтиришда қулланилиши мумкин. Ҳокимият ресурслари хилма-хил бўлади. Улар бир неча турларга : утилитар, мажбуриловчи, меъёрий ресурсларга бўлинади.

Утилитар ресурслар – бу кишиларнинг қундалиқ эҳтиёжлари ва талабларини қондириш билан боғлиқ булган моддий ва бошқа ижтимоий воситалардир. Бу воситалардан кишиларни рағбатлантириш, жазолаш учун ҳам фойдаланилади.

Мажбуриловчи ресурслар – бу маъмурий жазолаш билан боғлиқ булган воситалардир. Бу воситалардан одатда утилитар ресурслар иш бермай қолган пайтда фойдаланилади. Бунга иқтисодий санкциялар билан бирга иштирокчиларни қонун йули билан ёки бошқа мажбурий маъмурий таъсир қурсатиш воситаларидан фойдаланишни мисол қилиб қурсатиш мумкин.

Меъёрий ресурслар – инсоннинг ички дунёси, кадриятлар ва хулк-атвориға таъсир курсатувчи воситалардир. Улар буйсинувчиларға рахбар ва ижро этувчилар манфаатларининг умумийлигини тушунтиршға, хокимият субъекти харакатларининг маъкулланишини, унинг талаблари кабул килинишини таъминлашға каратилган.

Хокимиятнинг ресурсларини инсон ва жамият фаолиятининг мухим сохалари- сиёсий-хукукий, иктисодий, социал, маданий-ахборот, куч ишлатувчи сохаларға биноан туркумлаштириш хам мумкин.

Сиёсий хукукий ресурслар-бу ижтимоий тартибни, хавфсизликни, баркарорликни, фукароларнинг тинч-осойишталигини, жамиятнинг яхлитлиги ва бир бутунлигини таъминловчи воситалардир. Бу воситаларға дастурий хужжатлар, Конституция, конунлар ва уларни ишлаб чикиш, кабул килиш ва амалға ошириш билан боглик булган муассасалар киради.

Иктисодий ресурслар –бу ижтимоий ва хусусий ишлаб чикариш ва истеъмол килиш учун зарур булган моддий бойликлар, уларнинг умумий эквиваленти сифатида пуллар, техника, унумдор ерлар, ерости казилма бойликлари ва хоказолардир.

Социал ресурслар- социал стратификациядаги социал катламлар мавкега эга булиш, унинг ошиш ёки пасайиш холатидир. Бу ресурслар кisman иктисодий ресурсларға хам боглик булади. Масалан, даромад ва бойлик иктисодий ресурслар булиши билан бирға социал макомни хам тавсифлайди. Бирок, социал ресурсларға лавозим, обру, маълумот, медицина хизмати, ижтимоий таъминот каби курсаткичлар хам киради.

Маданий-ахборот ресурслари – билим ва ахборот хамда уларни олиш ва таркатиш воситалари: фан ва таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари ва б. Таникли америка олими О. Тоффлернинг эътироф этишича, XX аср охири-XXI аср бошларида билим ва ахборот хокимиятнинг мухим ресурсига айланади. Анъанавий куч ва бойлик узининг илгариги таъсирини йукотмокда. Ким билим ва информацияга эга булса, уша чинакамига юкори мавкега хокимиятга эга булади.

Куч ишлатувчи ресурслар- бу курул-ярог, жисмоний мажбурловчи муассасалар ва бунинг учун махсус тайёрланган кишилардир. Уларнинг узагини армия, полиция ва хавфсизлик хизмати ташкил этади.

Демографик ресурслар-хокимиятни бошкаришда инсон, ахолига таяниш улардан фойдаланишдир. Инсон моддий бойликларнинг яратувчиси, аскар партия аззоси, билим ва ахборотнинг эгаси ва таркатувчисидир. Шах узининг куп сонли кирраларидан бирида-бировнинг иродасини амалға оширувчи восита сифатида фойдаланилганда хокимиятнинг ресурси булиб юзага чиқади. Умуман, инсон нафакат хокимиятнинг ресурси, балки унинг субъекти ва объектидир.

«Легитимлик» атамаси узининг лугавий мазмунига кура французча «legitimite» сузидан келиб чиккан булиб, «конуний» деган маънони билдиради. Хокимият легитимлиги одатда унинг конунийлиги ва адолатлилиги, фукаролар томонидан ижобий бахоланишини ва ихтиёрий

тан олинишини англатади. У ҳокимиятнинг обрўи билан, унинг мавжуд сиёсий институтларнинг оптималлигига эътиқодни шакллантириш ва сақлаб туриш қобилияти ва имконияти билан белгиланади.

Легитимлик ва легаллики бир хил тушунмаслик керак. Улар бир бирига айнан мос келмайдиган тушунчадир. Легаллик-ҳокимиятнинг ҳуқуқий асосланиши, унинг ҳуқуқий меъёрига мос келишини англатса, легитимлик - бу ишонч ҳокимиятини оқлаш ва қўллаб қувватлашдир.

Анъанавий легитимлик – у азалдан урнатилган тартибларнинг бузулмаслиги ва муқаддаслигига бўлган ишончга, ҳокимиятга бўйинсиниш - урф одатларга асосан шаклланади.

Харизматик легитимлик- (юнонча «хаизма»-худо томонидан инъом этилган илоҳий қобилият). Бу легитимлик раҳбарнинг ҳаддан ташқари илоҳий қобилиятига, ғавқулодда истеъдодига халқнинг чексиз ишончига асосланади. Харизматик легитимлик анъанавий легитимликнинг тамоман аксидир чунки анъанавий легитимликда шу пайтгача мавжуд бўлган урф одат анъаналарга таянилса, харизматик легитимликда янги нарсалар ва гоёларга таянилади.

Оқилона –ҳуқуқий легитимлик-Фуқароларнинг алоҳида шахсларга эмас, балки давлат тузилишига бўлган ишончига асосланади. Унинг асосини оқилона англаган манфаат ташкил этади. Оқилона – ҳуқуқий легитимлик илғор, демократик давлатларга хос хусусиятдир. Бундай давлатларда кишилар раҳбар шахсларга эмас, балки қонунларга бўйсинади, ҳокимият вакиллари демократик тамойиллар асосида сайланади. Ҳозирги замон сиёсий амалиётида оқилона –ҳуқуқий легитимликни соф, идеал ҳолда учратиш қийин, Уни қўпинча бошқа турлар билан боғланган, оқилоналикнинг анъанавийлик билан тулдирилган ва бойитилган ҳолатда учратиш мумкин.

3. Жамиятларнинг сиёсий тизимлари таркибида узиниг тутган урни ва аҳамияти жиҳатдан давлат ҳокимиятидан кейинги уринни сиёсий партиялар эгаллайди. Сиёсий партиялар аввало жамият аъзоларининг сиёсий қарашларни ифода этувчи ташкилот бўлиб, жамият сиёсий ҳаётидаги узғаришларни, ижтимоий ҳаракатларни маданий ва маърифий йўналишларида олиб бориш учун уюшган сиёсий институт ҳисобланади.

«Партия» сузининг келиб чиқиши лотинча «қисм», «булак» маъносини бидириб дастлаб Қадимги Греция ва Қадимги Римда пайдо бўлган. Сиёсий партияларнинг вужудга келиши маълум бир ривожланиш ва гоёвий-сиёсий уюшмалигича вужудга келади ва амал қилади. Биринчи бўлиб сиёсий партиялар Юнонистонда вужудга келиб у хали ташкилий жиҳатдан шаклланмаган барқарор тузулишга эга бўлмаган. Бу партия қўлдорлик синфи орасида қанча оқим мавжуд бўлса, шуларнинг манфаатларини ифода этган. Урта асрларда ҳам бундай партиялар мавжуд бўлиб улар ҳукмрон синфлар манфаатини ҳимоя қилган. Аммо том маънодаги сиёсий партиялар ҳаракати Европада буржуа инқилоблари натижасида шаклланди. Урта Осиёда XX аср бошларига келиб ташкил

топди. Бу аввало Урта Осиёда мустамлакачилик сиёсатиға қариши озодлик ҳаракати билан боғлиқ. Жумладан шу йилларда кенг ёйилган жаҳидчилик ҳаракати туфайли "Турон", "Иттиҳоди тараккий", "Бирлик", "Шарк озодлиғи", "Ёш бухороликлар", "Ёш хиваликлар", "Мифтах ул-маориф", «Шурои исломия», «Шурои уломо» ва бошқа куплаб ижтимоий сиёсий ташкилотлар фаолият курсатади. Бугун сиёсий партиялар жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, маданий ҳаётида узининг муносиб урнига эга бўлиши аввало, мақсад ва вазифаларига мос амалий фаолият курсатиши билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ зуровонликка асосланган ёки маълум диний ва ирқий гояларга асосланган сиёсий партиялар ташкил топиши қонун билан таъқиқланади. Сиёсий партиялар жамиятни демократлаштириш жараёнларида халқнинг иштирокини таъминлайди, сиёсий ҳаракатга келтириди. Турли сиёсий партиялар, ҳаракатлар билан сиёсий гуруҳлар фаолиятини умумдавлат манфаатлари даражасида жиҳислаштириш орқали ҳовфсизлик, барқарорлик, барқарорлик ва танланган сиёсий йўлдан оғишмасликдан маъсул ҳисобланадилар.

Бугун Ўзбекистонда "Ўзбекистон халқ демократик партияси", "Ўзбекистон Фидокорлар халқ демократик партияси", "Адолат социол-демократик партияси", "Ўзбекистон миллий тикланиш демократик партияси", «Ўзбекистон либерал демократлар партияси» ҳамда "халқ бирлиғи ҳаракати" фаолият курсатмоқда. Партиялар аввало, уларнинг қандай ижтимоий гуруҳ манфаатларини ифода қилиши, уз олдига қандай мақсадларни қуйганлиғи ҳамда уларни қайси йўл асосида амалга ошириши билан белгиланади. Демократик мамлакатларда ҳар бир сиёсий партия кенгрок ижтимоий қатламни қамраб олишга ҳаракат қилади.

Партия жамият ҳаётини демократиялаштиришда ва ҳар бир мамлакат олдига турган вазифаларни белгилашда ва амалга оширишда узига хос урнига эга бўлади. Биринчидан, жамоатчилик фикрини шакллантириш, иккинчидан, сиёсий фаолиятда иштирок этиш, учинчидан, фуқаролар сиёсий фаоллиғини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, туртинчидан, сиёсий маданиятни ошириш, бешинчидан, парламент ва ҳукумат фаолиятига сиёсий мақсадлари орқали таъсир курсатиш, олтинчидан, давлат олдига турган мақсадларнинг шаклланиши ва амалга оширишда фаол иштирок этиш, еттинчидан, фуқаролар тарафдорлари, муайян ижтимоий қатлам манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида давлат ҳокимиятидан муайян урин олиш мақсадида сайловларда иштирок этиш ва қўрашиш. Партия дастурлари сиёсий-ижтимоий аниқ мақсад ва функцияларга қаратилган бўлиб, улар икки турга бўлинади. Ички функциясига: 1) жиҳислаштирувчи, 2) мувофиқлаштирувчи, 3) рағбатлантирувчи, 4) етакчиликка интилиш, 5) уз мавқеига мослиғи.

Ташки функциясига 1) тарғибот ва ташвиқот, 2) маълум сиёсий йуналишга мослаштириш, 3) сиёсий воқеа ва жараёнларга ҳозир жавоблик каби вазифалар қиради.

Сиёсий партиялар янги ҷамият қуришда инсонларнинг олдида турган энг долзарб муаммоларини илғари қуришда уни ҳал этишни йулларини қурсатишда, давлат ва ҷамият қурилишида амалий тақлифлар билан чиқишда ташаббусқор бўлишлари зарур.

Маълумки, давлат ҳокимиятини бошқариш шакллари ҳилма-ҳил бўлиб, бунда ғарб ва шарқнинг узиға ҳос ҷихатлари мавжуд. Унинг бирон-бир шаклини андоза сифатида шунчаки қабул қилиш ёки бошқариш шақилларини узаро синдириш йули демократиянинг ягона моделини яратиш ҳам мумкин эмас. Ҳар бир давлат демократиянинг у ёки бу шаклиға уз ҳусусиятларини ҳисобға олган ҳолда уни бойитиши узиға ҳос тараккиёт йулидан ривожланиши шу мамлакат аҳолисини хоҳиш иродаси билан тула мувофиқ тушади. Демократиянинг дунёвий тамойиллари асосида давлат ва ҷамият бошқарувининг умумий ҷихатлари намоён бўлади.

Ҳар бир мамлакатнинг узиға ҳос сиёсий ҳаётиға қура бир партиявий, икки партияли ва қуп партияли тизимлар шаклланади. Қуппартиявийлик омилининг афзаллиғи шундаки, сиёсий партиялар мамлакатдағи турли ҳил маслақ, фикр, қараш ва манфаатларни англашда узиға ҳос дунёқараш, муносабат тамойиллари билан фаркланадиган ижтимоий ғуруҳ қатламларини бирлаштириб, уларға таянган ҳолда мамлакат олдида турган умумий мақсад йулида мамлакат ҳар бир фуқаросининг хоҳиш – иродасини, ҳақ-ҳуқуқларини, эркинликларини ҳимоя қилади. Яққа партиялик тизимида эса, «партия» тушунчаси уз моҳиятини йуқотади. Яққа партиялик оқибат натижасида гегемон, ягона мафқуранинг воситасиға айланади.

Президентликка сиёсий партияларнинг номзод қурсатиш ҳуқуқининг мавжудлиғи ва ғалабадан сунг у ёки бу партия номидан Президентнинг давлатни бошқариши дунёдағи қуплаб давлатлар таҷрибасидан маълум. Ўзбекистон Республикаси Президентликка номзод қурсатишда сиёсий партиялар тенг асосда иштирок этди ва уларнинг асйлов олди тарғибот-ташвиқотишлари учун зарур бўлган барча имқониятлар бақариб борилди. Бундай имқоният аввало Ўзбекистонда сайловлар утқазиш туғрисидағи қонунда қафолатланган. 3. Сиёсий партиялар уз олдиларига қуйган вазифаларни амалға оширишда албатта оммовий ахборот воситаларидан фойдаланилади. ОАВ орқали аввало инсонлар сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маданият ҳаётда ҳамда дунё ҳамжамяти, давлатлараро муносабатларида қодир бўладиган узғаришлардан ҳабардор бўладилар.

4-Мавзу: Сиёсат ва миллатлараро муносабат. Сиёсат субъекти: гуруҳлар ва катламлар.

РЕЖА

1. Миллат тушунчаси, сиёсий жараёнлар ва миллий муносабатлар.
2. Миллий муносабатларнинг намоён бўлиши, сиёсат ва миллат тараккиёти.
3. Миллий мустикаллик ва миллий ривожланиш.
4. Сиёсат субъекти тушунчаси. Гуруҳлар ва катламлар.

Миллий сиёсат миллий муносабатларнинг оқимни ривожлантирган ҳолда бошқаришни англатади. Лекин миллий муносабатларнинг узи таркок этнослар, элатлар, бир миллат булиб ковушгандан кейингина содир булиши мумкин. Демак, аввал миллат тушунчасининг мазмунини, ундан кейин эса миллатларнинг вужудга келишлари шарт шароитларини билиб олишимиз зарур.

Миллат тушунчасини аниқлашга турлича ёндошувлар мавжуд булиб, уларнинг ҳаракатлари натижасида андиклик киритади. Инглиз файласуфлари Эрнест Гелянер, миллатни инсоният яратган, у инсон иши ва онгининг махсули. (Вопросу философии, №7 1989й) Рус олими Л. Иоаннинг фикрича «миллатга мансублик инсонга тугилишдан берилади ва унинг бутун ҳаёти давомида узгармай қолади. Ужинс каби узгармасдир». Рус олими В.А Тишковнинг фикрича "Миллат илмий тушунча эмас, бу сиёсий шиор ва сафарбарлик воситасидир (социологический исследования, №1, 1997, 52бет).

Миллат инсоният ва жамият тараккиётининг ҳосиласидир. Унинг шаклланишида моддий омиллар хусусан ҳудуд, давлат, иктисодиёт муҳим роль уйнаган бўлса ҳам, улар миллатнинг тулик моҳиятини очишга кодир эмас. Улар инсонларнинг узаро яқинлашишида узининг таъсирини утказган. Аммо, миллатни бирлаштирувчи нарса маънавий омиллар ҳисобланади. Хусусан, рухият, тил, маънавият, урф-одат, анаъаналар, кадриятлар орқали шаклланади.

Миллат умумий тил, маънавият, миллий узликни англаш рухияти, урф-одатлар, анъаналар, кадриятлар эга бўлган ва муайян ҳудудда яшовчи кишиларнинг этник бирлигидир деб таъриф бериш мумкин. Иктисодий эҳтиёжларни кондириш манфаатларидан келиб чиққан ҳолда этник бирлик вужудга келади. Бу эса маънавий омилларнинг йук булиб кетишига таъсир этаолмайди. Чунки маънавий омиллар кишиларни этник бирликка бирлаштириб уларни «ташки» хавф-хатарлардан огоҳ қилиб туради.

Миллатларнинг бошқа соҳаларда бўлганидек, сиёсий соҳаларда ҳам узига ҳос манфаатлар мавжуд бўлади. Миллатнинг бу соҳадаги асосий манфаати 1-навбатда узининг сиёсий ҳуқуқларига эга булишидир. Бу ҳуқуқлар давлатни бошқариш, жамият сиёсий жараёнларида иштирок этишга эришишдир. Сиёсий жараёнлар сиёсий институтларнинг ишлашини таъминлаш ижтимоий гуруҳлар, шу жумладан миллатлар

уртасидаги муносабатлар баркарор ривожланишига узининг ижобий таъсирини курсатади. Агар давлат ҳокимияти тармоқларининг баркарор ишлаши бузилса унда миллий муносабатлар ҳам бузилади. Миллатларни сиёсий манфаатларини хусусан уларнинг тенглигини давлат ишларига катнашишда назорат қилинмаса норозилик пайдо бўлади.

Миллатлараро муносабатларнинг сиёсий жихатлари: 1) уз тақдирини ўзи белгилаш, халқларнинг миллий давлат қуришга эга бўлиши; 2) миллий ва умуминсоний манфаатлар уйғунлиги; 3) миллатларнинг тенг ҳуқуқлиги; 4) миллий маданият ва тилларнинг эркин ривожланиши; 5) миллий кадрлар тайёрлаш; 6) ижтимоий сиёсий ташкилотлар, партиялар ва ҳараклар фаолияти; 7) миллий элиталар уртасидаги алоқадорлик; 8) миллатлараро муносабатлар сиёсий маданиятини, халқларнинг сиёсий анъаналарини шакллантириш; 9) миллатлараро ихтилофларининг олдини олиш, миллатлараро ҳамжиҳатликда уз ифодасини топади. Демак миллий муносабатларининг баркарорлиги сиёсий жараёнлар, яъни сиёсий ҳокимият, сиёсий партиялар ва ҳаракатлар узаро муносабатларнинг ҳолати билан боғлиқдир. Сиёсий жараёнларнинг баркарорлиги миллий муносабатларнинг баркарорлиги билан таъминланади. Чунки миллатлараро мажораларнинг келиб чиқишига асосий сабаблардан бири ва энг асосийси миллат ҳуқуқларининг пой-мол этилиши, унинг гурури, иззат нафсига тегиш, унга нисбатан ҳурматсизликни юзага келишидир.

Миллий сиёсат – давлат томонидан уз ҳудудида яшаётган турли миллатлар ва этник гуруҳларнинг ривожига миллатлараро муносабатларини такомиллаштиришга ва шу асосда миллий тараққиётни барқарор ривожлантиришни ташкил қилишга қаратилган, аниқ мақсад асосида олиб бораётган фаолиятдир.

Миллий сиёсатнинг илмий методологик асослари шу қадар кенг оммавийлашиб, ҳозирги кунда умуминсоний қадриятларга айланиб кетганликлари ҳақидаги фикр мулоҳазаларни илгари сурсак, ҳеч қандай эътирозга ўрин қолмайди.

Масалан, уз тақдирини ўзи белгилаш масаласини олиб қурайлик. Ҳамма миллатлар ҳали хилма-хил шаклдаги муносабатларни ўрната олади. Улар ҳар хил уюшмаларда қатнаша олади, ягона давлат атрофида ихтиёрий равишда бирлашиш, мухторият шаклини танлаб олиш, федерация асосида иттифок тузиш имкониятига эга бўлади ёки улар таркибидан мустақил давлат бўлиб чиқиши мумкин, бунинг учун ҳуқуқ доирасидан чиқмасдан энг адолатли. Энг тенг ҳуқуқли, энг демократик, энг инсонпарвар руҳда ҳал қилиш керак бўлади. Масалан, Финландия, Литва, Латвия, Эстония каби чор Россиясининг собиқ миллий улқалари уз халқларининг хоҳиш-иродаларига уз миллий давлат мустақилликларини Совет ҳокимияти қулидан қабул қилиб олдилар мустақил давлат бўлиб уз тақдирларини ўзлари ҳал қилиб қелмоқдалар.

Миллий масала деганда турли миллат ва элатларнинг узаро муносабатларида зарур эhtiёжларни кондирisha тускинлик килувчи холатларнинг юзага келиши тушунилади. Улар куп миллатлар яшайдиган мамлакатларда у ёки бу мамлакатларнинг манфаатларини хисобга олмаслик холатларидан келиб чиқади.

Масалан хамма Республикалар 1991 йилда конуний уз такдирларини узлари белгилаш хукукини олганларда Догистон, Чечинистон, Каъардино балгарлар индамай утиришди-да қачонки хамма нарса уз жойига тушгач улар норозилик билдира бошладилар ва натижада ахвол томонан ёмонлашиб Чеченистонда улка киёфасини йукотди. Сиёсий идора етмагандан кейин рахбар бу масалага жиддий ёндошмагандан кейин ахвол томонан ёмонлашиб кетди. Сиёсий жараённинг киёфасининг узгариб кетишига эса халк бошига кулфат келтирди.

Миллий муносабатлар эса турли миллатлар яшайдиган мамлакатларда улар уртасида моддий ва маънавий сохада узаро ёрдамлашиш, бойиш ва хар иккала миллат уртасида муносабатларни яхшилаш масалаларини излаш керак-ки бу миллатлар манфаати учун зарур.

Хозирги кунда бир давлат иккинчи давлатга иктисодий, ижтимоий, маънавий, маданий ёрдами бу хар икки давлат уртасидаги муносабатни яхшилаш мақсаддадир.

Куп миллатли Ўзбекистонда ижтимоий тенглик ва ижтимоий адолат окимлари пойдеворига куриладиган инсонпарвар ва демократик жамиятни яратиш-миллий сиёсатнинг боскичма-боскич тарихий шарт шароитларни инобатга олган холда хаётга жорий килишни такозо килинади. Агар тарихий боскичларга амал килмасак ёки уларни четлаб утсак унда миллий сиёсатнинг окиб қолишига ва издан чиқишига олиб келиши мумкин.

Куп миллатли Ўзбекистон жумхурияти сиёсий ҳукумронлик вазиёфасини амалда бажараётган ҳокимият муассасалари ва сиёсий фиркалар масъулияти янада ортиб бораётганлиги уларни хозирги шароитдаги миллий сиёсат асосларини ишлаб чиқишга ва ҳаракат дастурига айлантиришга олиб келди.

Хозирги жамиятга мос келадиган сиёсат асосларини назарий ишлаб чиқариб давлат ҳокимиятига кураётган Ўзбекистон хақида Президент И.А. Каримов уз асарларида фикр-мулохазаларини баён килди. Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги 31 август 1991 йилда эълон қилинганди. " Ўзбекистон уз истиклол ва тараккиёт йули" асарида Ўзбекистонда тугилган унинг заминида яшаётган ва меҳнат килаётган хар бир киши миллатига, динидан катъий назар унинг фуқаросидир дейилади. Авлод аждодлари ёки узлари утмишдаги фожеали воқеалар сабабли хорижга кетиб қолишга мажбур булган узбеклар хам бемалол қайтиб келиши, Ўзбекистон фуқароси булиши мумкин деб уқтирди.

Куп миллатли давлатларда кандайдир сабаблар хусусан ташки кучларнинг аралашуви ёки узларини миллатпарвар килиб курсатувчи аслида узининг жирканч максадларини амалга ошириш йулида атайлаб миллатлараро муносабатлар кескинлаштиришга ҳаракат килувчи ички кучларнинг айби билан юзага келиши мумкин булган миллатлараро мажораларни бостиришда албатта сиёсий йулдан фойдаланиш керак булади. Куч ишлатишдан воз кечиб, сиёсий воситалардан фойдаланиш керак. Куч ишлатилса миллатларни жаҳолатга олиб келади. Бу эса хатарлидир.

Куриниб турибдики миллатлараро муносабатлар нихоятда мураккаб масала ҳисобланади. Шунинг учун давлат фаолиятида миллий сиёсат устивор йуналиш булиб келган бундан кейин ҳам шундай булиб қолади.

Миллий сиёсат узбекистонда миллатлар эркин гуруҳларнинг ривожига, миллатлараро муносабатларни такомиллашувига шу асосда барқарорлашуви учун ҳамма имкониятдан фойдаланиш керак.

Ҳозирги шароитда Узбекисонда миллий масала, миллий сиёсат Президент И. А. Каримов барча жумҳуриятлар туб аҳолисининг уз тилини давлат тили мақоми даражасида белгилаши, миллий тилларни сақлаб қолиш ва ривожлантириш миллий маданиятини ҳурмат қилиш каби куп масалаларга аҳамият бермокда.

1936 йилда қабул қилинган бутун Республикалар учун Конституциянинг ҳеч бир пунктига амал қилишмади. 150 йил давом этган камситиш тоталитар тузим узбек миллати бошига жуда катта кулфатлар олиб келди. Миллатчилик натижасида канча канча узбек угил кизларимиздан ажралдик. Социализ гоҳо коммунизм деган бемаъни хаёлий нарсалар билан инсонларни алдаб келди.

Буюк давлатчилик шовинизм шу қадар уз башарасини очиб ташладики бу нарса то 1989 йилгача давом этди. Кишини киши томонидан камситилиш хурланиш ҳолатлари кузга ташланади, ҳаттоки давлат, жамоа ишларига ҳам рус тилини билмайсан деган айб билан ишга олмаслик, узбек мактабларини ёпиб урнига рус мактабларини очиш авж олди. Миллатчилик шу қадар авжига чиқиб кетдики биз жуда куп ёзувчи шоирларимиз, шифокорларимиз, инжениерларимиз, давлат арбобларимиздан ажралдик. Бу бизга жуда катта қимматга тушди. Булардан, Абдулла +одирий, Абдухамид Чулпон, Абдурауф Фитрат, Усмон Носир миллатимиз озодлиги йулида шаҳид кетган унлаб сиймоларининг маънавий қиёфаси эсимиздан чикмайди. Буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик Ш. Рашидов тақдирига жуда катта таъсир қилди. Шароф Рашидов уттиз уч ёшида Узбекистон ССР Олий Савети Президумининг Раиси булди. Собик СССР тарихида бундай ёш раҳбар олий ҳокимият эгаси булмаган. 1959 йилдан 1983 йилгача Узбекистон Компартиясининг биринчи секретари булди. Ш. Рашидов уз тузумига садокатли ва халқ билан бирга эди.

Таталитар тузум "дохий"лари халкимиз бошига кулфат келтирди. Шовинистик миллатчилик, шаккоклик билан кишиларимизни тахкирладилар.

Файзулло Хужаев, Акмал Икромов, Мунаввар +ори Абдурашидхонов, ака-ука +осимхужаевлар эса маллатчи шовинистлар томондан йук килиб ташланди. Шовинистик миллатчилик XX асрнинг 20 йилларидан бошлаб жаидчиликда айблаб зиёлиларни катогон килишни бошлади. Акмал Икромов камалгандан кейин угли Комил Икромов 10-14 ёшли болани хам 10 йил камока хукм килишди. Усмон Носирни 24 ёшида тухмат билан камадилар.

Миллатларнинг узаро муносабатларда асосий коида уларнинг сиёсий жихатдан тенг эканлигини тан олишдир. Буюк ва йирик миллатларнинг уз сони ва имкониятларга ишониб, кичик миллатларга дук пуписа килиб, курол кучи билан забт этиш ва буйинсиндириш ниятлари кейинги вақта Вьетнам, Жазоир, Афғонистон, Абхазия мисолларида асосизлиги ва амалга ошмаслиги исботланди. Собик СССР нинг мамлакатда энг куп сонли миллатга имтиёзлар тугдириб, бошка миллатларни мохиятан камситиш сиёсати тула равишда узини фoш килди ва ун беш мустакил давлатга парчаланиб кетишининг асосий сабаблардан бири булди.

Куп миллатли Узбекистон жумхуриятида миллий сиёсий сохасида амалга оширилиши мулжалланган хар бир мустакил давлат миллий сиёсатнинг харакат дастурида барча миллатларнинг фан халк таълими, маданий хаёт сохаларида хам бир канча омилкор чора-тадбирлар амалга оширилмокда. 130 дан ортик миллат ва элатларнинг тинч тотув яшаши демократик жамиятни ривожлантиришнинг асосидир.

"Туркистон-умумий уйимиз" гоёсига асосланган узаро муносабатлар концепциясини илгари сураб эканмиз, минтакада хам, унга кирадиган айрим давлатларда хам инсонлар уртасидаги узаро муносабатлар тартибга солинишини истаймиз.

Нихоят, Узбекистоннинг миллий сиёсатини амалга оширган вақта миллатлараро муносабатлар жараёнида миллий ва минтакавий хавфсизликка тахдид соладиган можароли вазиятларгни сиёсий йул билан хал килишга амал килишимиз керак булади.

Давлатнинг этник сиёсати шахс хукукларини химоя килишнинг устивор булишига асосланиши даркор, шунингдек, миллий озчиликнинг хукуклари хам камстилмаслиги шарт.

4. Ижтимоий тараккиётнинг хозирги шароитлари узига хос сиёсат майдонига олиб келади. Сиёсат турмушнинг барча сохаларига купрок кириб бормокда, уларнинг онгига фаол таъсир килмокда. Сиёсатга омма купрок тортилмокда, илгари сиёсий манфаатлари булмаган табакаларни хали узига тортмокда. Инсон уз касбидан катъий назар вакти билан унга кизикиш пайдо булади-ки натижада уни субъектига айланади.

Сиёсат билан инсон уртасидаги муносабатда икки хил муносабат мавжудлигини ҳамда ҳар хил оқибатлар келтириб чиқаришини англаб олиш мумкин. Ижобий ҳолида салбий муносабатларга келиши мумкин. Инсон сиёсат билан шугулланса уни сиёсатнинг фаол субъекти сифатида, унда узга хос дунёкараш, онг ва маданият, ҳамда сиёсий муносабатларнинг моҳиятини идрок этадиган сиёсий жараёнларга баҳо берадиган куникма, малакага эга эканлигидан далолат беради.

Сиёсат ёпик, факат олий табакалар, мутахассисларгина шугулланадиган соҳа бўлмай қолди. Сиёсат янада қупрок кишилар ҳаракат қиладиган шахсий манфаатларини қондирадиган соҳа, ҳар бир субъектнинг узлигини намоён қилиш шакли бўлиб бормокда. Сиёсий жараёнга қуп сонли кишиларнинг тортилиши сиёсий арбобларнинг фаолияти, сиёсатини янада қупрок даражада омма назорати остида иш олиб бориш масаласи уйғинлашмукда. Буларнинг ҳаммаси қушилиб субъектнинг сиёсий мақоми унинг ҳуқуқлари ва эркинликлари муаммосини ута қескинлаштирди. Ушбу ҳол эса сиёсий жараёнда субъектнинг урни ва ролига янғича нигоҳ билан қарашни, унинг сиёсий мақомини аниқлаб олишни, шахснинг сиёсий субъектлиги моҳиятини очишни тақоза этади.

Сиёсатда масалан, этник ва миллатлараро муносабатларда қиддиётларни келтириб чиқармаслик учун миллий қадариятлар ва анъаналарни сақлаб қолиш билан боглик табиий интилишлари, уларни тил, маданият ва бошқа хусусиятларни эркин ривожлантиришни тақоза этади.

"Айни маҳалда,- дейди И.А.Қаримов,-бир миллат уз эҳтиёжлари ва манфаатларини бошқа миллатларнинг ёки бошқа халқ вакилларининг ҳудди шундай интилишларини қамситиш ҳисобига қуёбга чиқармаслиги қозим. Баъзи миллат, этнослар вакилларининг бошқаларга тақабурлик билан қенсимай муносабатда бўлиши қабӣ ҳолатлар қузага қикиши мумкин бўлган ҳар қандай шароитга барҳам бериш қозим".

Қустақиллик қуфайли Ўзбекистон Республикаси шундай демократик жараёнларни амалга оширмукда, Мақсад мамлақатда демократик адолатни ва қуқаролик қамиятни қуришдир.

Маъмурий бўйруқбозлик бошқарувига асосланган қамиятда демократик тақойиллар ривожига урин берилмайди. Бундай қамиятда сиёсат инсонни сиёсат билан шугулланишига эркинлик бермайди.

Ҳозирги қунда ҳар бир субъект у ёки бу давлатнинг қуқароси ҳисобланишининг узи уни давлат қурилишининг сиёсати билан боглайди, унинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, бурчларини белғилаб беради. Сиёсат - бу субъектлар уртасидаги муносабат соҳасидир. Шунинг учун сиёсатга қуда қуп омиллар, муносабатлар таъсир қурсатади. Шунда сиёсат субъекти қушунчаси ишлатилади. Сиёсат субъекти деғанда қурухлар, қатламлар, ташқилотлар, сиёсий фаолиятнинг иштирокчилари сиёсатнинг субъекти дейилади.

Сиёсат субъекти сифатида алохида инсонлар социал гуруҳлар, катламлар, институтлар ва ҳаракатлар фаолиятда иштирок этишини билдирсада, уларнинг сиёсатда тутган урни ва роли хилма-хил булади. уларнинг сиёсий муносабатларда иштироки, мақсади манфаат доираси билан белгиланади.

Субъектнинг ҳаёти ҳамиша сиёсий мазмун билан сугорилган. Шахс энг камида сиёсий ҳаётнинг айрим ҳужжатларини ва шаклларини, яъни ҳозирги вақтда жамиятни ташвишга солаётган сиёсий муаммоларнинг моҳиятини узига таъсир килдира билиши, сиёсий ҳаётда катнашиш ва ижтимоий ҳаётга таъсир курсатишнинг асосий шаклларини эгаллаши мумкин.

Ўзбекистонда сиёсий жараёнларни ва муносабатларни барқарорлаштириш, ҳамда демократик жамият куриш вазифаларини муайян социал гуруҳини хоҳиш иродаси, орзу умидларини руёбга чиқариш билан боғлиқ. Бу сиёсат социал гуруҳлар манфаатини узида ифодалайди. Ўзбекистон Республикаси қуп миллатли (полиэтник) давлат сифатида, мавжуд социал гуруҳларнинг манфаатларини аниқ ҳисобга олаётганлигини, миллатлараро тотувлик ҳамжихатликни мисол тарзда келтириш мумкин.

Сиёсий фикр тарихида турли ижтимоий гуруҳлар, катламлар манфаатини ҳисобга олиш зарурлигига алохида эътибор қаратилган фикрларни қуплаб учратамиз. Айниқса А. Н. Фаробий, Юсуф Ҳос Ҳожиб, А.. Темур, А. Навоий, З. М. Бобур мисол тарзида келтириш мумкин. М: А. Темур мамлакатда ижтимоий гуруҳларга таянган ҳолда, уларнинг манфаатларини қузлаган ҳолда бошқариш масаласини қуйган.

Мустақил Ўзбекистон давлати сиёсатида, мамлакатнинг ижтимоий- иқтисодий ривожланиш даражаси, бозор муносабатларига интилишнинг узига ҳос ҳусусиятлари билан мос равишда, унинг социал муносабатларининг негизини ташкил этувчи муаян гуруҳлар, катламлар уларнинг мақсад манфаатлари ҳолида муаммоларини аниқ ҳисобга олган ҳолда амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда амалда давлат бошқаруви тизими таркиб топди. Давлатимизда қонун чиқарувчи орган-Олий Мажлис, сайлаб қуйиладиган маҳаллий вақолатли органлари -Қенгашлар, Президент, Бош Вазир, Бош Вазир уринбосари, тегишли вақолатга эга бўлган вазирлар ва маҳкамалар раҳбарлари, ҳокимлар ва уларнинг таркибий бўлинмаларини, турли социал гуруҳлар манфаатларини ҳисобга олиш ва амалга оширишдир.

Сиёсатнинг субъекти сифатида ёшлар, Социал гуруҳ ёки катлам сифатида сиёсий муносабатларда алохида урин тутди. Мамлакатимизда ёшларга алохида эътибор берилаётганлиги аввало ёшларнинг мамлакат аҳолиси таркибидаги урни билан боғлиқ бўлса, иккинчидан, Ўзбекистоннинг келажаги ана шу социал гуруҳларнинг мақсад ва интилишларини, муаммоларнинг сиёсий муносабатларда аниқ ҳисобга олиш билан боғлиқ эканлигини ҳаётнинг узи курсатиб турибди.

Республика Олий Мажлисида " Ёшлар билан ишлаш кумитаси"нинг ташкил этилганлиги, Республика телевидениясида "Ёшлар" телеканалининг очилиши , Узбекистон ФМДП "Ёшлар каноти, унинг " Ўзозчилар" ва " Эколог" гуруҳларининг ташкил этилиши, Республика "Камолот" жамгармаси ҳамда унинг жойлардаги булимлари. Ёшларнинг сиёсатда қандай урин тутишини курсатади.

Республика аҳолисини ижтимоий, иқтисодий, сиёсий маданий ҳаёт соҳалари, уларнинг ёшлиги, касби, ижтимоий-иқтисодий аҳоли қаби турли социал гуруҳларга бўлиниши мумкин. Бу сиёсат субъекти ва унинг иштирокчиларини урганиш, таҳлил этиш катта аҳамият касб этади.

Республикада куп конфессияли давлат ислом, рус, православ, Рим католог, арман-григориян, лютеран, баптислик, яҳудийлик ва бошқа диний конфессиялар қаби ижтимоий гуруҳларни ташкил қилади. Сиёсат уларнинг алоҳида манфаатини эътиборга олинади.

Мамлакатда демократик жамиятни ривожлантириш учун "Урта мулкдорлик катлами"нинг урни муҳим аҳамиятга эгадир. Мамлакатда қанчалик куп урта мулкдорлар бўлса, бу ерда барқарорлик, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маданий муаммолар анча уз урнига тушади. Демак, "Урта мулкдорлар синфи" тушунчаси собик Совет даврида ишлатилган "синф" тушунчасидан тубдан фарқ қилади. Бу уринда гап мулк шакллари хилма-хиллиги ҳақида кетса; унда хусусий мулк ҳар қандай давлатнинг демократик негизлари барқарорлигининг иқтисодий асоси ҳисобланади. Давлат бой бўлса оила, ҳар бир одам бой бўлади.

Урта мулкдорлар катлами сиёсатнинг "субъекти" сифатида узини намоён этади. Демак "мулкдорлар", "тадбиркорлар"га мустақил уз "ишларини" ривожлантиришда ҳукумат ва маҳаллий ҳокимлар ҳам ёрдам берадилар. Давлатнинг қуч қудрати демократик институтларнинг мустақил фаолият курсатиши шарт-шароит яратиш, тадбиркорларга эркинлик бериш, зарур имкониятларни ташкил қилиш қабилар асосида шаклланади.

Бу соҳада Ўзбекистонда эришилаётган ютуқлар урта мулкдорлар катламининг кенг ривожлантиришдан давлат манфаат қуриб турибди. Сиёсий муносабатларда уларнинг манфаат, қизиқиш ва муаммоларини туларок ҳисобга олиш келгусида ҳам катта аҳамиятга эгадир.

Урта мулкдорларнинг уз ишларини мукамал билиб олишлари ва уни жамият қонунларига мос ва ҳос бўлиши мамлакатни иқтисодий жиҳатдан қамол топишига олиб қелиш билан бир қаторда демократия тизимининг шаклланишини янада тезлашади. Урта мулкдорлар синфининг шу жамиятга мослашуви давлатнинг тинч-осойишта таракқиётидир.

Куп укладли яъни мулкни хилма-хиллигига асосланган иқтисодий шакллантириш унинг қофолати бўлиб хизмат қилади. Давлатлараро муносабатнинг яхшиланиши хусусий мулкдорларнинг иқтисодий жиҳатдан қамол топганлигидан далолат беради. Мамлакат қанчалик иқтисодий, ижтимоий, маънавий бойдikka эга бўлса давлатларнинг

эътибори шу давлатга каралади. Хозир сиёсат цивилизацияси давлатлари билан ҳамкорликда булиб у давлатларнинг ривожланиш қонуниятлари билан тула танишиб уни узимизга хос-мос килиб тадбик этишдир.

Урта мулкдорлар субъектини сиёсий жихатдан анча масалаларни тугри англаган ҳолда иш юритиш йули билан мулкка эгалик қилади. Тадбиркорлик иқтисодий ташабискорлик булиб, энг охирги янгиликлардан хабардор, билимдон, уткир, иродали бўлмоғи керак.

Мустақиллик мулкдорлар синфни вужудга келтирди. Мулкдор гуруҳи ҳамиша мамлакат ичкараси ва ташқарисидан шу ярашаётган мулкни янада қупайтириш, бойитиш, давлатни омборини тулдириш каби ҳислатларга эга булиш зарур.

5-Мавзу: Сиёсий онг ва сиёсий маданият. Сиёсий мафкуралар

РЕЖА

1. Сиёсий онг. Шарк сиёсий онгининг асосий турлари.
2. Сиёсий маданият тушунчаси ва моҳияти.
3. Сиёсий мафкура: тушунчаси ва функциялари.
4. Сиёсий мафкураларнинг асосий куринишлари.

Сиёсий маданиятнинг асосларини, пойдеворларини ибтидосини сиёсий онг, сиёсий мафкура, сиёсий рухият, сиёсий хулқ атвор ташкил килади. Улар заминида ва воситасида сиёсий маданият шаклланади, улар оркали намоён булади ва амал килади.

Инсон онги тажрибада илмий, сиёсий, фалсафий ахлокий, эстетик, диний қадриятлар ҳам муҳим урин тутди, сиёсий онг воситасида инсоннинг уз-узини англаши жараёни ижтимоий-сиёсий хусусиятга эга бўлиб бораверади. Сиёсий онг купинча сиёсий тасаввурлардан иборат булади.

Сиёсий онг-бу гуруҳий характерга эга бўлган онгдир. Хар бир киши маълум ижтимоий гуруҳ, табаканинг аъзоси, бирорта миллатнинг вакили, бирор давлатнинг фукароси ҳисобланади. Сиёсий онг кишилар томонидан узларининг бирор-бир гуруҳга мансуб эканликларини англаш асосида шаклланади.

Сиёсий онгнинг шаклланиши ва ривожланишига куйидагилар асосий манба бўлиб хизмат килади.

Биринчидан-инсоннинг оилавий муҳити. Сиёсий гоёлар ва ҳиссиётлар унга оиладаги тарбия оркали берилади. Бунга ижтимоий, рухий қарашлар-сиёсий онгнинг пойдеворини ҳосил килади. Бу эса фукаро шахсини шакллантиради.

Иккинчидан- бу кенг маънодаги ахборотлар инсонга телевидения, радио, матбуотлар оркали кириб боради.

Учинчидан- унинг шахсий тажрибасидан келиб чиқади. Масалан ахборот ҳақиқий ёки ёлгон бўлиши мумкин. Инсоннинг ҳаётий тажрибасига асосан бу билимларни сиёсий воқелик сифатида қабул қилиш керак.

Қуп сиёсий таълимотлар ва қадриятлар сиёсий онгнинг маҳсули бўлатуриб, ҳозирги ҷамиятда гоёвий аҳамиятга эгадир. Улар кишиларнинг сиёсий маданиятини такомиллаштириш учунгина эмас, балки инсониятнинг маънавий, маърифий маданий таракқиёти учун ҳам муҳимдир.

Сиёсий онг функциялари:

1. Билиш, ахборот бериш. Кишилар хоҳлайдиларми ёки йукми сиёсат дунёсига дуч келадилар. Агар улар сиёсат билан шугулланмасалар сиёсат улар билан шугулланади. Сиёсат кишиларга сиёсий ахборот қуринишида "кириб" боради.

Сиёсий онг кишиларни ташки дунёда буладиган масалалар билан таништириб бориб ижтимоий сиёсий ҳаётда уз урнини топишга ёрдам беради.

2. Баҳолаш функциясида- кишилар у ёки бу сиёсий ходисаларни англаш жараёнида уларга нисбатан уз муносабатларини билдирадilar. Айнан сиёсий воқеликни баҳолаш орқали уз позицияларини, кизиқишларини билдирадilar. Масалан Россия раҳбарларининг Грузияга булган позицияси ҳақида фикрлайдилар. Унинг тугри нотугрилигини анализ киладilar ва уз позицияларини айтадилар.

3. Сиёсий-ижтимоий йуналтириш. Сиёсий онг кишиларга узларини жамият ва давлат олдида нафакат бурчларга, мажбуриятларга, балки муайян ҳуқуқлар, эркинликлар ва сиёсий манфаатларга эга булган фуқаролар эканликларини англашга ёрдам беради. Сиёсий онг узининг йуналтирувчилик функцияси орқали кишиларнинг ҳуқуқ атворларини, узларини социал сиёсий манфаатларини ҳимоя қилишлари учун ижтимоий ҳаётда иштирок этишлари, сиёсий партияларга, жамоат ташкилотларига узларининг ҳамфикрлари билан бирлашишлари зарурлигини уйғотади.

4. Сиёсий ҳаёт ва манфаатларни тартибга солиш. Сиёсий онг воқеликни идрок этиш асосида ҳамда унинг томонидан ишлаб чиқилган сиёсий гоялар, меъёрлар, тасаввурлар ва эътиқодлар негизида кишиларнинг сиёсий ижтимоий ҳуқуқ атворини, фаолиятини тартибга солади.

Сиёсий онгни тартибга солиш эҳтиёжи жамият таракқиётининг кескин бурилиш босқичларида инкирозлик даврларида мислсиз ортади. Сиёсий тизимнинг самарадорлиги, воқеаларининг ривожланиш йули, ижтимоий-сиёсий узгаришларнинг сиёсий онгига курсатмаларига боғлиқ булади.

Сиёсий онгнинг уйғунлашиб, камолот сари интилишида, оқилона ва самарали йуналишдаги сиёсий жараёнлар ва жамоатчилик фикрини инобатга олиш, унинг керакли томонларини узига сингдириш, сиёсий мақсад йуналишига ишлата билиш бу жуда катта аҳамият қасб этади.

Ҳаётда юз берадиган ҳолатларни сиёсий онг тартибга солиб боради, уни ҳаракатга келтиради, узгартиради.

Ҳар бир жамиятни узига хос таракқиёт тизими булганидек кишилар ҳам шу таракқиёт тизимига уз функцияларини бажариб қумак бериб борадилар.

Шундай қилиб, сиёсий онг социал субъектлар (индивидлар, гуруҳлар, синфлар, ижтимоий бирликлар)нинг ижтимоий ҳаёт сиёсий соҳаси ҳақидаги билимлари, тасаввурлари ва баҳолашларининг йигиндисидан иборатдир. У бир қатор функцияларни билиш, баҳолаш. Йуналтириш, тартибга солиш қабил функцияларни бажариш билан жамият ҳаётида муҳим рол уйнайди, уни ҳаракатга келтиради, узгартиради.

Сиёсий онг- бу фавқулотда мураккаб ва қуп қиррали ходисадир.

Махсус сиёсий онг-мафкуравий жихатдан бир хил булган онгдир. Дастлаб у кам кишилар мулки хисобланади. Ундан кейин эса сиёсий партиялар, сиёсий ташкилотлар ва бирлашмалар сиёсий онги ва оммавий онгни шакллантириб ривожлантириб боради. Уз максадига эришади.

Махсус сиёсий онгда бош масала- ижтимоий гуруҳ ва катламларнинг оддий вакиллари онгига муайян курсатмаларни, айрим коидаларни ишлаб чиқиш, ривожлантириш ва жорий этишдир.

Оммавий сиёсий онг жамиятда юз берадиган ҳолатларни ва уни мазмунини ва характерини ифода этади. Жамият билимларининг характерлари турли мафкуралар томонидан ишлаб чиқилади ва сиёсий маданиятда мустаҳкамланади.

Оммавий сиёсий онг узгарувчан характерга эга партияларнинг сиёсий йули ва тантик -стратегик фаолиятида турли алгов-далговлар, турли тарихий воқеалар таъсир утказиб туради.

Махсус сиёсий онг ва оммавий сиёсий онг узаро ҳамбарчас боғлиқдир. Урф-одатлар кишилар онгида узок сақланиб туради. Жамиятда буладиган узгаришларни биргаликда ҳал этиб қандайдир узгаришлар ясайди.

Сиёсий онг назарий ва эмпирик даража ва шаклларга ажралади.

Назарий онг-сиёсий характерга эга турли турдаги гоялар, концепциялар қарашлардир. Унинг белгилари яхлитлик, системалашганлик, башорат қилишга қобилиятли билан боғлиқ.

Сиёсий назариялар таълимотларни қуйидаги муаммолар қиради. а) сиёсатнинг маъно-мазмунли қуриниши, б) қонуний сиёсий тенденциялар ва жараёнлар, в) уларни қелтириб чиқариладиган сабаблар, г) сиёсий позициянинг реал роли, д) қонунчилик маъмурий ва суд органлари томонидан қабул қилинадиган қарорларнинг ҳақиқийлиги ва уни қелажақдаги оқибатларидир.

Эмпирик сиёсий онг- бу бевосита амалиётга, сиёсий жараёнда алоҳида кишиларнинг, майда ва йирик социал бирликларнинг фаол иштирок этишларига асосланган сиёсий онг даражаси ва шаклидир. У назарий сиёсий онгнинг замини бўлиб хизмат қилади.

Ижтимоий сиёсий онгнинг муҳим белгиси бу турли сиёсий қучларнинг умумий манфаатларини ифода этишга интилишидир.

Қундалик сиёсий онг- бу ижтимоий қатлам ёки кишилар гуруҳларнинг қундалик ҳаётидан бевосита пайдо буладиган гоялар ва қарашлар йигиндисидир.

Қундалик сиёсий онгга зиддиятлик, узгарувчанлик, тизимга солинмаганлик, ҳиссиёт, қайфият, эҳтирослар ҳосидир.

Сиёсий онг инсонда муайян ижтимоий-сиёсий, иқтисодий маънавий-маърифий шарт- шароитлар негизида шаклланади.

Жамиятда демократик сиёсий тизимнинг мавжудлиги ва унинг мустаҳкамланиб бориши-инсонда сиёсий онг шаклланишнинг ҳал қилувчи

шартидир. Бундай сиёсий тизим инсон сиёсий онги ва фаолиятининг ривожланишига кенг имкониятлар яратади.

Сиёсий онгининг шаклланиши жамиятнинг маънавий-маърифий ривожланишига куп жихатдан боглик.

2. Сиёсий маданият-жамият сиёсий тизимининг энг мухим элементларидан бири.

Сиёсий маданият узининг мазкур жихатлари билан мамлакатимизда сиёсий баркарорликни саклаш, мустахкамлаш жамиятни демократлаштириш, сиёсий, ижтимоий, иктисодий ислохотларни амалга оширишга катта ёрдам беради. Сиёсий маданият катта-кичик ижтимоий гурухларнинг умуман, инсониятнинг тарихий тараккиёти жараёнида олган сиёсий тажрибасидир.

Инсонларнинг бевосита маънавий хаёти, кадриятлари дунёкараш урф-одатлари билан боглик холда намоён булувчи сиёсий ходиса булган сиёсий маданият омилдир. Сиёсат оламининг буюк донишмандлари Конфуций, Арасту, Афлотун, Абу Наср Фаробий, Юсуф Хос Хожиб, Макиавелли кабилар бу гоёни ривожлантирган.

Сиёсий маданият тушинчасини фанга XVIII асрда немис файласуфи И. Гердер олиб кирди.

Сиёсий маданият бу – сиёсий хокимият ва сиёсий хаётга булган муносабат, уни идрок этишдаги сиёсий тафаккур ва сиёсий фаолият маданиятидир.

Сиёсий маданият узига хос ички тузилишига эга булиб куйидаги элементларга эга.

а) сиёсий тажриба, б) сиёсий онг, в) сиёсий хулк атвор, с) Сиёсий кадриятлар, д) тарихий тажриба, е) Сиёсий муроса ва маъсулиятни англаш.

Сиёсий маданиятнинг шаклланишида одамларнинг жамиятдаги сиёсий реаллик билан хамкорлик килиши, уларнинг сиёсий жараёнларга кушилиши мухим урин эгаллайди.

Хозирги замон политалогия фанининг купчилик назариячилари сиёсий маданиятнинг учта даражаси борлигини ёклайди.

Тафаккур килиш, англаш даражаси-шахс томонидан сиёсат дунёсида уз урнини аниклаб олиш, у ёки бу йуналишдаги сиёсий мулжалларни ва сиёсий хулк -атвор нормаларни аниклаб олиш нормалари юз беради.

Фукаролик даражаси- бунда фукароларда маданиятнинг узига хос шакли шаклланади. Инсон сиёсат дунёси билан дуч келиб мукаррар равишда жамият сиёсий тизимга нисбатан уз муносабатини билдиради, узининг фукаролик бурчини ва мажбуриятини ички туйгу билан билдиради.

Сиёсий даража-инсон ва сиёсат уртасида узаро алокадорлик жихатларидан келиб чикади. Инсон узини сиёсатнинг субъекти сифатида

кабул кила бошлайди. Инсон уз имкониятидан келиб чикиб сиёсий жараёнларни ҳаракатга келтиришга интилади.

Сиёсий маданиятнинг «тоталитар-авторитар», «либерал-демократик» ва «шарқона сиёсий маданият» моделлари мавжуд.

Сиёсий маданиятнинг тоталитар, авторитар модели авваломбор шуниси билан характерланадики, унда шахсий индивидуал жихатлари сунъий бузилади. Иккинчидан жамиятда сиёсий кадриятлар ва сиёсий онг марказлашган тарзда давлат томонидан шакллантирилади ва шунинг асосида давлат манфаатлари инсон ижтимоий гуруҳлар манфаатларидан устун қуйилади. Учинчидан сиёсий ҳаёт бир хил қолипда кечади, жамиятнинг сиёсий маданияти ҳеч муқобилсиз юқоридан туриб шакллантирилади ва ҳоказолар.

Сиёсий маданиятнинг либерал-демократик модели- фуқаролар сиёсий ҳуқуқ ва эркинликларини рўйбга чиқаришга йўналтирилганлиги билан ажралиб туради.

Шарқона сиёсий маданият модели-узбек халқининг узига ҳослиги сиёсий маданияти қўп асрлик тарихга эга.

Буюк аллома Юсуф Ҳос Ҳожибнинг "Қутадғу билиг" асарида ва Соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг тузукларида бугунги кунда биз "Сиёсий маданият" нинг элементлари унинг сиёсий ҳуқ атворлари намоён бўлиш ҳолатлари ҳақида фикр юритган. Маълумки, ушбу гоёларнинг пайдо бўлишида албатта халқимизнинг, аждодларимизнинг узига ҳос турмуш тарзи асосий рол уйнаган.

Авваломбор шарқона дунёқараш деганда биз буюк маданият соҳиби бўлган халқимизнинг аждодлари сиёсатда шарқона ахлоқ масаласига катта эътибор берганлар.

Сиёсатнинг юксак ахлоқ асосига қурилиши лозимлиги тугрисидаги мазкур гоё инсон ва давлат уртасидаги муносабатлар ҳақидаги узига ҳос тасаввурлар, қарашларнинг шаклланишига олиб келганки, биз уларни шарқона сиёсий маданиятнинг узига ҳос аҳамиятини англаймиз.

Биринчидан, аждодларимиз сиёсий тафаккурида давлат раҳбари сиёсатидаги адолат ва инсон масаласи хал қилувчи асосий масаласини эгаллаган. Мамлакатимиз раҳбари И.А. Қаримов таъкидлаганидек: "Адолат ва ҳақиқатга интилиш эса халқимиз табиатининг энг муҳим вазифаларидан биридир".

Иккинчидан, сиёсий тус-туполонларга нисбатан тоқатсизлик, сиёсий мувозанатни саклаш, сиёсий тинчлик ва барқарорликка, осойишталикка қучли мойиллик, сиёсий жараёнларга вазминлик, чуқур фикр мулоҳоза билан ёндошиш, унда қўчилик манфаатларини қўпроқ ҳурматлаш.

Учинчидан, узининг олижаноб мақсадларида қўндалик ҳаётида сиёсий раҳбарга суяниш, ундан доим адолат қўтиб яшаш ва унга нисбатан чуқур ҳурмат ва эҳтиром қўратиш сиёсий ҳуқ атворда қучли андишавийликни намоён қилиш.

Туртинчидан, сиёсий эркинликни ахлоқ меъёрлари даражасида қабул қилиш.

Бешинчидан, бағрикенглик халқаро тотувлик ва ишончга қучли мойиллик.

Маълумки мустақил юртимизда амалга оширилаётган барча ислохотлар охири оқибатда инсон манфаатларини муқкамал равишда рўйбга чиқариш, халқимизга фаровон турмуш яратиш беришдек эзгу мақсадларга йўналтирилмоқда.

"Аҳолимизнинг сиёсий фаолияти ҳали замон талаблари даражасида эмаслигини, ҳамоно суғ еқанлига қайта-қайта айтишга тугри келмоқда. Тан олишимиз керак эски андозалардан тулик қутилаолмаяпмиз. Барча муҳим қарорлар юқоридан қалбақи қилиниб, бизларни бор-йўғи итоатғуй ижорачиларга, баъзан уйлашмай қабул қилинган қарорлар қурбонига айланиб мустақид туғум иллатларидан қутилиш қийин булмоқда.

Сиёсий маданиятни юқсалтириш учун одамларнинг узлари ҳоқимиятда қарор қабул қилиниши ижроси қандай назорат қилинаётганлигини билишлари бу қарорларни тайёрлаш ва амалга оширишда фаол иштирок этишлари лозим" дейди юртбошимиз.

Давлат идораларида ишлаётган амалдорлар, сиёсий партиялар раҳбарияти, ижтимоий жамоат ташкилотлари раҳнамолари, оммавий демократик ҳаракатлар ташкилотчилари фуқаролар билан бирга ишлаш чоғида уларнинг ҳар бирига ҳос ва фаолият мақсадига мос келадиган сиёсий муносабатларга қиришишга объектив равишда мажбур буладилар. Сиёсий маданиятнинг фаоллик тури унинг субъектлари ташаббусқорлиғи билан фуқаролар талаб эҳтиёжлари даражасидан қелиб қикади.

Президентимиз таъқидлаганидек: инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, одамларимиз онғида демократик қадриятлари янада мустаҳқамлаш ва ривожлантириш керак.

Маълумки истиклолимиз шароғати билан шаклланаётган мамлақатимизнинг миллий мафқураси ҳар бир инсонга эркин фикрлаш. Уз бахт саодати, фаровон келажағи учун эркин фаолият юритиш имқониятларини очиб бермоқда. Президентимизнинг саъйи-ҳаракатлари билан узининг назарий асосини топган Узбекистон жамятининг мафқураси халқимизнинг манфаатини тулик равишда узида мужассамлаштирган ҳаётий манба булиб, майдонга қикмоқда.

"Юртдошларимизнинг тафакқурини узғартиришда ислохотларни жорий этишда янғича ёндошувларни шакллантириш, жамятимизда диний бағрикенглик, миллатлараро тотувлик ва қонфессиялар уртасидағи мурса муҳитини мустаҳқамлашда мустақиллик сезиларли таъсир қурсатди"¹ деди И. А. Қаримов Олий мажлис 2-чақирик 9 сессиясида. Ҳар қандай назария ёқи таълимот бир тизимга солинган гоьлар мажмуидан иборат. Дунёқарашнинг неғизини ва муайян ишонч- эътиқодининг асосини ҳам гоь ташкил қилади. Одамлар ижтимоий синф ва қатламларнинг, миллий давлатларнинг, манфаатлари ва мақсадлари ҳам мафқурада иғода этилади.

Муайян бир ижтимоий гурух ёки миллатнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва химоя килувчи фалсафий, сиёсий, ҳукукий, диний эстетик карашларнинг бутун бир тизимга мафкура дейилади.

Президентимиз И. А. Каримов мафкурага шундай таъриф берган: "Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёкараши ва манфаатига асосланган, айтилиши вақтда шу халқ шу миллатнинг келажагини кузлаган ва унинг дунёдаги урнини аниқ равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги куни уртасида узига хос куприк бўлишга қодир гоёни мен жамият мафкураси деб биламан".

"Сиёсий мафкура" фаннинг энг мураккаб масалаларини очиқ беради. Мафкура юнунча идея ва логос яъни гоёлар ҳақидаги таълимот. 1797 йилда Француз инқилоби даврида Дестут де Трасси томонидан илмий муомалага киритилган.

Бугунги кунда ҳам гарб политологлари орасида мафкуравий оқимларнинг манбалари ва мақоми ҳақидаги мунозаралар тухтагани йук. Неонархизм тарафдорлари учун мафкура- оммавий онгнинг маҳсули бўлиб қурилади. /арбда мафкурани сиёсатда бирор бир муҳим воқеа ва аҳамиятга эга бўлмаган "хокимиятнинг хизматқори" сифатида тавсифловчи қарашлар ҳам кенг тарқалгандир.

XX аср бошларида М Вебер мафкурани ва бошқа гоёвий диний тизимларга қур-қуруна ишониш соҳасига киритган эди.

Бу билан у мафкуранинг илмийлигини ҳам инкор этган эди. Шу соҳанинг таниқли мутахассиси Менгейм К. воқеъликни ҳақиқий аҳволини онгли равишда яширадиган гоёлар йигиндисини сифатида олиб қарайди. Мафкурани айрим гуруҳлар ва индивидларнинг психологиясидан Р. Пейпс, Д. Брадийлар ибораси билан айтилади. Яъни психология айрим масалаларни ҳал этиш имкониятига эга деган маълумотни беради.

Сиёсий мафкура ижтимоий ҳаётда муайян функцияларни бажаради.

1) Мулжаллаш -функциясини мафкура жамият, ижтимоий раванг, шахс хоқимият ҳақидаги фундаментал тасаввурларни узига қамраб олиб, у инсон фаолиятининг маъно мазмунини тизимини ва мулжалини қурсатиб беради.

2) Сафарбар этиш -фозил жамият идеалини тақлиф қила туриб, сиёсий мафкура сиёсий фаолиятнинг бевосита мотиви сифатида чиқади ва уни амалга ошириш учун жамиятни, ижтимоий гуруҳларни сафарбар қилади.

3) Бирлаштириш -Тақлиф этилаётган дунёнинг фундаментал картинасини чегарасида сиёсий ҳаракатга маъно мазмун бера туриб, сиёсий мафкура унга шундай аҳамият берадики, у узининг миқёсини билан ҳар қандай индивидуал ёки гуруҳий манфаатдан устун туради. Сиёсий мафкура манфаатларга қарши туради ва шу билан бирлаштирувчи омил бўлиб юзага чиқади.

4) Амартизациялаш -сиёсий мафкура жамият, гуруҳлар индивид эҳтиёжлари ва уларни қондиришнинг реал имкониятлари уртасида

номунофиклик вужудга келган вазиятдаги ижтимоий кескинликни юмшатишга хизмат килади.

5) Муайян ижтимоий гуруҳ манфаатларини ифода этиш ва химоялаш. Бунинг маъноси шуки, сиёсий мафкура у ёки бу гуруҳ манфаатлари асосида вужудга келади ва уларни бошқа гуруҳлар манфаатларига қарама-қарши қуйишга чакирилган.

Мафкура узининг функцияларига кура фандан фарқ килади. Агар фаннинг функцияси -ҳақиқатни излаш бўлса, мафкуранинг вазифаси-функцияси аҳолининг оммавий сиёсий онгини эгаллаш, унга жамиятнинг бугунги ва келажакдаги таракқиётини баҳолаш, узининг меъзонларни жорий қилиш сиёсий маконда кишилар мулжал қиладиган мақсад ва вазифаларини белгилашдир. Мафкура у ёки бу идеаллар ва қадриятларни тарғибот қилиш билан чегараланиб қолмай балки фуқаролар, партиялар ва бошқа сиёсий тузилмаларнинг мақсадга мувофиқ фаолиятини рағбатлантириш билан ҳам шугулланади.

Мафкура узининг сиёсий функцияларини бажариши билан жамиятни ижтимоий миллий гуруҳ манфаатлари асосида, ёки аҳолининг муайян ижтимоий-иқтисодий гуруҳларига таянмайдиган онгли равишда ишлаб чиқилган мақсадлари негизида жиқслаштириш бирлаштиришга интилади.

Сиёсий мафкуранинг амал қилиш даражалари бир хил эмас. У назорат концептуал, дастурий-директивалик ва ҳуқуқ атворлик даражаларида амал қилади. Назорат концептуал даражада у ёки бу, синф, ижтимоий қатлам, миллий давлатнинг манфаатлари ва идеалларини очиқ берувчи асосий қоидалар қарор топтиради.

Дастурий директивали даражада ижтимоий фалсафий принциплар ва идеаллар сиёсий элитанинг аниқ дастурлари, шiorлари ва талабларига айлантирилади ва бошқарув қарорларни қабул қилиш, омманинг сиёсий ҳуқуқ атворини рағбатлантириш учун гоёвий асос бўлиб хизмат қилади.

Ҳуқуқ атворлик фуқаролар томонидан жамият сиёсий ҳаётида иштирок этишнинг у ёки бу шаклларида уз ифодасини топади.

Мафкура амал қилишнинг ушбу даражаси "сиёсатнинг яратувчи элементи" дир.

2-Сиёсий мафкура тарихий шароит билан боғлиқ бўлиб-аниқ ижтимоий мазмунга эга бўлган маънавий ҳодисадир.

Ҳар бир тарихий давр узига ҳос ва узига мос мафкуравий оқимларни илгари суради. Либерализм, консерватизм, социал-демократия мафкураларини қуриб чиқайлик.

Ҳозирги замоннинг энг йирик ва қўп тарқалган мафкуравий оқимлардан бири-либерализмдир. Лотинча "либералист" сузидан олинган бўлиб, эркинлик маъносини аңглатади.

XVII-XVIII асрларда буржуазия синфининг мафкураси сифатида шаклланган. Бу мафкуранинг асосий қоидалари Ж.Локк, Т. Гоббс, Ш . Монитескье, А .Смит ва бошқалар.

Либерализм хокимиятнинг таксимланиши, сиёсий плюрализм, элиталар ракобати, конуннинг устуворлигини эътироф этади. У фукаралархукуклари ва эркинликларини таъминлашни узининг асосий максоди, деб билади. Мафкуранинг барча куринишларида инсон шахсининг индивидуал эркинлиги кадр-кимматини химоя килади. Шахс эркинлигини хурмат килиш билан боглик либерализм узининг гоёвий курсатмаларида индивидуализм ва инсонпарварлик принципларини уйгушлаштиради, мужассамлаштиради.

Иктисодий назарияда либерализм тадбиркорлик, бозор ва ракобат эркинлигини тарғибот ва ташвиқот килади. Шу билан бирга бу мафкуранинг тарафдорлари шахсни бозор тизимида амал килишда салбий оқибатлардан саклаш ҳукуматнинг вазифаси деб билади.

Мафкуранинг ҳар қандай куриниши узгармасдан қола олмаслиги сингари лебериализм ҳам узгармасдан қолмади. 20-асрнинг 30-чи йилларида неолиберализм иктисодий узгаришларнинг усиши унга ҳам таъсир килади. АКШ Президенти Франклини Рузвельтнинг "янги йули" билан боглик у лебериализм мафкурасига қатор муҳим тузатишлар киритади; деб уқтиради. Натижада Неолибераллар давлатнинг иктисодий муносабатларини тартибга қолади, ижтимоий муносабатларни йулга қуяди.

Неолибераллар сиёсий дастурининг негизини бошқарувчи ва бошқарилаётганларнинг узаро қелишуви сиёсий қарорлари қабул қилиш амалиётини эса демократиялаштириш ташкил этади.

Лебериализм гарб демократиясининг гоёвий асосидир. Бу мафкура байроғи остида АКШда "Оқилона давлат", "Янги фаровонлик давлати", деб аталадиган модел яратилган. Бугунги кунда неолиберализм АКШ Демократик партияси ва бошқа демократик мамлакатлардаги сиёсий партиялар фаолиятининг гоёвий-назарий негизи булиб қолмақда.

Ҳозирги замон мафкуравий оқимлардан бири консерватизмдир, бу саклаш, қуриқлаш деган маънони аңлатади. Консерватизм, либерализмнинг қароқовчиси. Консерватизм XVIII асрда черқов феодаллари худо томонидан урнатилган тартибларнинг бузилмаслиги гоёсини илғари сурувчи сифатида пайдо булади. Унинг асосқиси Аңғлиялик мутафакқир Э. Берк, Франциянинг жамоат арбоблари Ж. де Местр ва Л. де Банальд томонидан асосланган. Тартибнинг бузилмаслиги деганда оила, миллат, дин табақавий булиниши билан боглик аңъанавий қадриятлар ётади. Шундан қелиб қикиб консерваторлар ижтимоий тараккиёт янгиликларга нисбатан ворисликнинг устиворлигини ёқлаб қикадилар. Уларнинг фикрича сиёсий принципларни урф-одатларга миллий аңъаналарга, қарор топан ижтимоий-иктисодий ва сиёсий институтларга мослаштириш лозим.

Консерваторлар ҳар доим эгалитаризм билан боглик булган "ҳаддан ташқари демократизмга" қарши қикадилар. XX-асрнинг 70-чи йилларида консерватизмнинг тарихида янги фаза-неоконсерватизм (Д. Белл, З.

Бжевниск, Н. Подгарец, Н. Крестолл, А. Хойек) бошланади. Бу янги окимнинг пайдо булишини тадқиқотчилар АКШ да Рональд Рейген бошчилигида Республикачилар, Буюк Британияда Маргарет Течер бошчилигида консерваторлар, ФРТ да Гельмут Коль бошчилигида ХДС-ХСС блокининг Хокимиятга келиши билан боғлайдилар.

Неоконсерваторлар аҳолининг кам таъминланган катламлари фойдасига ресурсларни қайта тақсимлаш мақсадида йирик капиталга солинадиган солиқларга қарши чиқадиладар.

Неоконсерваторлар фикрича, ҳозирги давлат кишилар учун натижалар тенглиги эмас, балки имкониятлар тенглигини яратиб бериши зарур. Янги бир мафкуравий окимлардан бири социал демократиядир XIX асрнинг охирларида немис мутафаккирлари ва жамоат арбоблари К. Каутснит ва Э. Беранитин томонидан асослаб берилган. Янги жамиятга синфий кураш орқали инқилобий йул билан эмас балкий тинч эволюцион йул билан утилади дейди. Социал демократлар даромадларни камбағаллар фойдасига қайта тақсимлаш, иқтисодий давлат секторини ва куплаб давлат ижтимоий дастурларини ривожлантириш билан боғлайди. У ижтимоий ислохотларни амалга ошириш йули билан жамиятни ривожлантиришни ва халқнинг фароволигига эришишни кузда тутди.

Ҳозирги замон мафкуралари каторида миллий мафкуралар муҳим уринни эгаллайди. Бу бошқа мафкуралардан фарқ қилади.

Биринчидан, миллий мафкуралар дунё мустамлакачилик системасининг емириши, ёш мустиқил давлатларнинг ташкил топиши ва уларни қарамлик доирасидан чиқариш, ривожлантириш зарурияти билан майдонга келди. Ҳозирги кунда тенденциялар собиқ СССР ва бошқа социалистик мамлакатлар урнида ташкил топган Республикаларда юз бермокда.

Иккинчидан, миллий мафкуралар фақат айрим ижтимоий, иркий, этник, гуруҳнинг, халқнинг манфаатигина эмас, балки мустиқиллик учун, миллий ҳаётни ривожлантириш учун кураш олиб бораётган халқларнинг дунёда тутган урни, турмуш тарзи, орзу-умидоларини интилишларини, манфаатларини акс этдиради.

Учинчидан, миллий мафкурадан у ёки бу халқлар қарашлигининг объектив негизларни, уларни бартараф этиш ва ҳуқуқий мустиқилликка эришиш йулларни очиб беради.

Туртинчидан, миллий мафкура ёш мустиқил давлатлар халқларнинг узлигини англашга, қарамлик доирасидан чиқишга, эркин, жаҳон ҳамжамятида муносиб урин эгаллашига ёрдам беради.

Миллий истиклол гоёси ва миллий мафкура Ўзбекистонни хали четлаб утмади, бу гоё ва мафкура Ўзбекистонда ҳам узининг муносиб уринини топмокда.

Ўзбекистон шуро тузумининг инқирозга юз тутиши жамиятнинг барча соҳаларини тубдан ислох қилиш ва янги жамиятни қуриш масалаларни ишлаб чиқишни тақозо қилди. Бу масалалар И. А.

Каримовнинг "Ўзбекистоннинг уз истиклол ва тараккиёт йули" асарида асослаб берилган концепциясида уз аксини топди.

Мазкур концепцияда Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А. Каримов миллий истиклол гоёсини ишлаб чиқишга жуда катта ҳисса қўшди, уни янги, фундаментал-назарий қоидалар, ҳулосалар билан бойитди.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов томонидан асослаб берилган демократик жамият қуриш концепциясининг асосий қоидаларига қуйидагилар қиради;

- 1) Ўзбекистонда демократик жамият қуриш-энг долзарб ва кечиктириб бўлмайдиган вазифа эканлиги; бу вазифани амалга оширмай туриб ундаги танг ҳолатни бартараф этиш, яққаҳоқимлик тизимининг иллатларини тугатиш ва ривожланган мамлакатлар даражасига чиқиб олишнинг мумкин эмаслиги;
- 2) Ўзбекистонда демократик жамиятни қуриш-гоят мураккаб ва қўп қиррали қўплекс вазифа эканлиги; бу вазифа жамиятнинг барча соҳаларини ислоҳ қилишни ва янгилашни талаб қилишлиги;
- 3) Сийсий соҳани ислоҳ қилиш ва янгилаш –Ўзбекистонда демократик жамият -қуришнинг асосий соҳаларидан бири эканлиги; бу соҳани ислоҳ қилмай ва янгиламай туриб мураккаб ижтимоий-иқтисодий ва маънавий муаммоларни ҳал этиб бўлмаслиги;

-сийсий соҳани ислоҳ қилиш давлат органлари, партия ва жамоат ташкилотлари тизимини демократлаштиришни талаб қилишлиги; бу жараёнда давлат органларининг бюрократлашувига, фуқаролар ҳаётига асоссиз, ноқонуний аралашувига барҳам бериш ва уларни ижтимоий тартибни қуриқлаши ҳамда аҳолини ҳам ичкаридан, ҳам ташқаридан бўладигин таҳдиддан ҳимоя қилиши учун қескин қўчайтириш;

-сийсий партияни тўбдан ислоҳ қилиш ва янгилаш, бу жараёнда унинг яққа ҳоқимлигига узил-қесил барҳам бериш ва ҳақиқий қўп партиявийлик муҳити, сийсий рақобат майдонини қарор топтириш;

-нодавлат ва жамоат ташкилотлари фаолиятини тўбдан қайта қуриш; уларнинг давлат органларига қарамлик, мутелик ҳолатига барҳам бериш ва сийсий ҳаётда муносиб мавқеини эгаллашига эришиш;

- 4) Ўзбекистонда демократик жамият қуриш иқтисодий соҳани тўбдан ислоҳ қилиш ва янгилаш билан боғлиқлиги; бу соҳада давлат мулкнинг яққа ҳоқимлигидан тўла –туқис воз қечиш ва мулкнинг қилма-қиллигига эришиш; факат бозор муносабатларигина жамият ва инсоннинг реал ривожланишига олиб қориши мумкинлиги;

- 5) Ўзбекистонда демократик жамиятни қуриш маънавий ва маданий соҳани ҳам тубдан ислох қилишни талаб қилишлиги; бу соҳада бир мафкура яққа ҳокимлигидан қатъиян воз кечиш ва фикрларнинг эркинлиги, ҳилма-ҳиллигига эришиш;
- 6) Ўзбекистонда демократик жамиятни қуриш “инкилобий сакраш” ларсиз, эволюцион, янги ислохотлар йули билан босқичма-босқич амалга ошириладиган вазифа эканлиги; уни инкилобий йул билан амалга оширишга уриниш оғир оқибатларга олиб қелишлиги;
- 7) Ўзбекистонда демократик жамиятни қуриш- тарихий аҳамиятга молик вазифа эканлиги; бу вазифанинг амалга оширилиши натижасида Республиканинг танг ҳолатдан чиқишлиги ва Ўзбекистон халқига муносиб булган озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётнинг барпо этишлиги.

Бу қоидалар мамлакатда амалга ошириладиган ислохотлар сиёсатининг гоёвий-мафқуравий негизини ташкил этади.

Экологик сиёсий мафкуралар инсон яшайдиган атроф муҳитни ҳимоя қилиниши, керакли қарорлар ва қонунларни қабул қилиш йули билан экологияни яхшилашни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Диний сиёсий мафкуралар-мафқуранинг бу қурилиши диний ақидаларга таянади. Уларнинг бош мақсади нафакат ҳокимиятга таъсир қурсатиш балки ўз ҳокимиятларини ўрнатишдан иборатдир. Буни айрим мамлакатларда айниқса Яқин Шарқ ва Осиёда (Эрон, Покистон, Афғонистон, Саудия Арабистон) мисолида қуриш мумкин.

Кейинги йилларда диний мафкураларнинг таъсири қатор собиқ совет Республикаларда ҳусусан Тошкентдан Шимолий Кавказ, Чеченистонда ўз шакли тамоилини қурсатди. Ўзбекистонга нисбатан ваҳобийлик ҳизби таҳрир таъсирини у ерларда ўз таъсирини қучайтирди. Бу экстремистик оқимлардан ҳар доим эҳтиёт булган ҳолда иш тутмоқ лозим. Улар ўз шахсий гаразлийдан манфаатлари йулида ҳеч нарсадан тап тортмай ҳокимиятни эгаллаш учун ҳаракат қилишади.

6-Мавзу: Халкаро тизим ва ташки сиёсат

РЕЖА

1. Халкаро тизим: мохияти, тузилмаси ва функционал жихати.
2. Халкаро ҳамкорликдан халкаро хавфсизликка: гоя ва амалиёт.
3. Ташки сиёсат мохияти, мақсади, вазифалари ва тамойиллари.
4. Ўзбекистоннинг ташки сиёсати.

Халкаро муносабатлар халклар, давлатлар, иктисодий, сиёсий ташкилотлар уртасидаги халкаро даражадаги иктисодий, сиёсий, маданий ҳукукий ҳарбий ва бошқа соҳалардаги алоқалар мажмуидир. Халкаро муносабатларнинг асосий субъектлари халклар, давлатлар давлатлараро бирлашмалар, умумжаҳон, минтакавий сиёсий ҳукумат ва ноҳукумат ташкилотлари ҳисобланади. Жаҳон сиёсати-халкаро ҳуқуқ асосий субъектларининг сиёсий фаолияти мажмуи бўлиб, манфатларини уйғунлаштирган ҳолда БМТ ва жаҳон ҳамжамияти ташкилотлари ва қонуний урганлари орқали ифода этади ҳамда суверен, мустақил миллий давлатлар ташки сиёсий фаолиятини, минтакавий давлатлараро жамоат тузилмалари, бирлашмаларининг сиёсий акцияларини, умумбашарий даражада БМТ ва шунга вақолати бўлган бошқа ташкилотларни фаолиятларини ўз ичиги олади. Халкаро ҳаётги нисбатан қарашларни дунё халқлари манфатларидан чиққан ҳолда ўзгартириш қўп вақтлардан бўён инсониятни ташвишга солиб қелаётганлиги аллақачон маълум. Шаклланган ёҳуд шақилланаётган қарашлар тизими ранг баранг ва уларнинг ҳар бири алоҳида эътиборга лойик. Улар орасида бугунги қўн нуқтаи назаридан анча эътиборлиларидан бири, индивид ҳамда жамоалар гуруҳлар хоҳиш иродаси қандай бўлишидан қатъий назар халкаро ҳаётга ўзаро мулоқотга маҳқўм бўлган минтақалар, Давлат ва гуруҳлар уртасида

турлихил муносабатлардан иборат тизим сифатида ёндошиш билан боғлиқ. Куз унгимизда содир бўлаётган батамом янги жараёнлар ҳамда ҳали йечимини топиб улгурмаган анъанавий муоммоларнинг тобора чуқурлашуви оқибатида дунё ҳар доимгидек яхлитлик ва нисбатан барқарорликка муҳтож. Уз навбатида, унинг яхлитлик ва табиийликка муҳтожлигини сезмаслик, сезса ҳам онгли равишта заддиятлар оқибатига сиёсий баҳо бераолмаслиги боис халқаро тизим борган сари чигаллашмоқда. Унинг бағрида мавжуд бўлган табиий тизим яратувчи жараёнлар уз фаолиятларида анча зуриқишни сезишмоқдалар. Юқорида баён этилган объектив ва субъектив тенденциялар, онгли ҳамда онгсиз таъсир ва реакциялар, бир томондан халқаро тизимда узига хос иммунитет шакиллантириб, унинг барҳаётлигини таъминласа, иккинчи томондан эса улар унинг мудом бекарорлигига сабабчи бўлади. Таҷриба курсатадики, бекарорлик ва барқарорлик келтириб чиқарувчи сабабу оқибатлар, омиллар жараёнларнинг муозанатини саклаб туриш яъни уларнинг балансига эришиш, бир-бирини тийиш ҳамда ижобий тенденцияларига шарт-шароитлар яратиш устивор даражада халқаро тизимнинг узига ва қолаверса унинг маърифийлик даражасига боғлиқ булар экан. Илгари таъкидланганидек, халқаро тартибот тизим сифатида бир-бирига қарама-қарши икки жараён таъсири остида шакилланади. Улардан бири тизим парчаловчи ролини бажарса, иккинчи гуруҳи эса тизим яратувчилик яъни мустаҳкамлашга хизмат қилишга қаратилганлиги билан характерлидар. ХХІ аср бусагасига ҷамиятнинг турли гуруҳлари ҳамда сиёсий ва илмий-интеллектуал доираларнинг қарашларида ҳавфсизликни таъминлашнинг бирдан-бир йули халқаро ва давлатлараро ҳамкорлик деган гоё устиворлик қасб этмоқда. Унинг тугулиши ва кенг қулоқ ёйиш сабабларидан бири шундаки,

бугунгача дунёнинг хавф-хатарлардан зарурит даражада холи килишнинг турли-туман модел ва йуллари, услуб ва воситалари ишлатилиб келинди. Масалан, уч-турт аср мобайнида халқаро хавфсизликни таъминлашнинг турли (жумладан, миллий манфаатлар устиворлиги, кучлар баланси, мафкуравий маконлар баланси, узаро ядровий тийиш, биринчи булиб ядровий куролни ишлатмаслик, ядровий тукнашувда мутлок галабага эришиш мумкин эмаслиги тугрисидаги гоя ва бошкалар) услубларга таянилиб халқларни оммавий киргиндан саклашга эришилди. Бугун шундай бир калтис даврки, бунга мутахассислар ханузгача бирон-бир макбул белгилар тизимини ярата олганлари йук. Хар калай, дунё тараккиёти, истикболлари, манфаатлари бугунги кунда давлатлараро кенг камровли, турли даражада узаро хамкорликка таянишдан халқаро хавфсизликни баркарорликни ва тараккиётни таъминлашнинг бошка бирон-бир йули йуклиги бугун барчага аён булиб колди.

Сиёсий вазият-ижтимоий-сиёсий кучларнинг жойлашиши ва узаро муносабатини, шунингдек, бевосита сиёсат субъектларининг эхтиёжларини кондириш билан боглик булган сиёсий муносабатлар холатини ифодаловчи омиллар, шарт-шароит натижалари ва холати мажмуидир.

Халқаро (минтакавий) сиёсий вазият тахлили:

- 1) Дунёдаги (минтакадаги) кучлар нисбатини аниклаш.
- 2) Турли кучлар марказини аниклаш.
- 3) Кучлар марказининг иктисодий холатини тахлил этиш.
- 4) Кучлар марказининг харбий салохиятининг бахолаш ва тахлил этиш.
- 5) Ички сиёсий вазиятни бахолаш ва тахлил этиш.
- 6) Халқаро (минтакавий) сиёсий шарт-шароитни бахолаш.
- 7) Халқаро (минтакавий) сиёсий вазиятни ривожланишини олдиндан бахолай олишдан иборат булади.

Ташки сиёсат-давлатнинг ва жамиятдаги бошка сиёсий институтларнинг халқаро даражада узининг манфаатлари ва эҳтиёжларини ҳамда узаро манфаатлар уйғунлигини амалга ошириш бўйича фаолиятидир.

Ташки сиёсат ҳар бир замонавий давлатнинг бош атрибути, фундаментал жихати ажралмас қисми ва функцияси ҳисобланади. Давлат ҳаётида конституциявий таянч, сиёсий тизим, сиёсий ҳокимият органлари, рамзлар ҳудуд, фуқаро, чегара ва миллий манфаатлар тизими сингари тушунчалар қандай муҳим урин тутса, сиёсат субъекти бўлган давлатнинг барҳаётлиги ва ҳавфсизлигига қанчалик дахилдор бўлса, ташки сиёсат ҳам давлат учун шунчалик улкан қадрият ҳисобланади. Ташки сиёсат орқали давлат географик-мақоний жihat қасб қилиш билан бирга, шунингдек узини ноёб тарихий, социомаданий, цивилизацион ва ният, геосиёсий яхлитлик сифатида ҳам номоён этади.

Ташки сиёсат сиёсий қараёнларнинг узига ҳос йуналиши ва мақони сифатида, ички сиёсатдан айрим муҳим жихатлари билан ажралиб туради. Жмладан, мамлакат ичкарисида ҳокимият, давлат ҳокимиятининг шақилланиши, вазифаси, ҳуқуқ ва мжбуриятлари, фаолият принциплари, амалиёти, яъни сиёсий қараёнларга нисбатан ёндашуви, муносабати ва ният қабул қилган қарорлари ва уларнинг қажариш усуллари ҳамда ҳатти-ҳаракати ва ҳулки-атвори Конституция, турли-туман меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида олиб қорилади. Бир суз билан ифодақайдиган бўлсак, умумҳалқ, умумсиёсий консенсус ҳокимиятнинг ички қараёнларига нисбатан фаолиятини белгилаб қерилади. Мана шу консенсусдан қелиб қиккан ҳолда давлат ҳокимияти қонун доирасида репрессив воситалардан ҳам фойдаланиш имқониятига эга. Ташки сиёсатда миллий манфаатларни таъминлаш вазифаси бугун ҳам шбҳасиз устуворликни узиди ушлаб турибди. Бошқача бўлиши ҳам муқкин эмас. Лекин бугунги босқичда бу муаммога анъанавий тафаккур

тарзи ва куникмаларидан чикиб ёндашиб булмайди. Миллий манфаатларни таъминлашнинг бугунгача ишлатилиб келинаётган услубларига нисбатан маърифийрогини излаб топиш ҳар бир халқаро субъектнинг бош вазифасига айланмокда. Бугунги ташки сиёсат, ҳар доимгидек, ҳар бир давлатнинг ҳудудий яхлитлиги, чегараларининг дахлсизлигига булган ҳақ-ҳуқуқини шшубҳа остига олмайди, аксинча, давлатлараро муносабатларда бу принципнинг бош тамалтош эканлигини эътироф этишга асосланади. Жумладан, глобаллашиш жараёнлари умуман олганда ташки сиёсий фаолият юритишда давлат суверенитетига бирон-бир ҳуқуқий тусикни билдирмайди. Юқоридаги жараён тенглик, ички ишларига аралашмаслик, узаро ҳурмат тамойилларига таянган ҳолда ривожланса, аксинча барча давлатлар сиёсий фаолиятига кенг кулам яратишни такозо этади.

Ташки сиёсатда давлат суверенитетининг яхлит ва бўлинмас эканлигидан чикиб келиб, бугунги кунда унга икки хил ёндашув шаклланмокда. Бир тоифа мутахассислар (улар халқаро сиёсий терминологияда «идеалистлар» деб аталади) ташки сиёсатда глобал умумбашарий манфаатлар ва ҳавфсизликнинг миллий давлат манфаатларидан устун қуйишса-бошқа бир гуруҳ мутахассислари (улар «прагматиклар» номи билан таниш) бугун ва яқин келажакда ташки сиёсатида давлат суверенитети устуворликни узидан саклаб қолиши маъқул ва самарали эканлиги тугрисида фикр билдиришмокда. Лекин бугунги мураккаб босқичда реал жараёнлар, ечимини кутиб турган долзарб муаммолардан келиб чикиб барча давлатлар, керак булса-узаро ҳамкорликни муроса-ю-мадора йули билан тан олиш, бу борада дипломатик расмийтчиликдан йироқлашиб конкрет ишларини амалга оширишлари лозим булади.

7-Мавзу: Халкаро терроризм

РЕЖА

1. Терроризм тушунчаси.
2. Терроризмга карши курашувчи ташкилотлар.
3. Давлат терроризми.
4. Тоталитаризм ва терроризм.

Терроризм XX асрнинг энг мудхиш ижтимоий сиёсий ходисаларидан бири хисобланади.

Узбекистон Республикасининг Президенти И. А. Каримов дунё хавфсизлигига тахдид солиб турган "халкаро терроризм" деб аталмиш жиноий ходиса тугрисида тухталиб: Узгалар конини тукиш хисобига мумай даромад олишни истовчилар батамом йуколиб кетадиган замонлар келишига хали анча борга ухшайди. Бу тоифага кирувчи "бизнесчилар" учун кон ва нопок сиёсат коришган пул дунёнинг турли бурчакларида халкаро котилларни ёллаш ва синаб куриш мумкин булаётган можароларни рағбатлантириш борасида энг кулай восита эканлигини алохида таъкидлаб утган эдилар.¹

Шуниси маълумки, XX асрнинг сунги йилларига келиб терроризмнинг шакллари ва халкаро хамжамиятдаги камрови тобора кенгайиб бормокда. Бундай шароитда сиёсий тузумнинг характерида катъий назар, жахоннинг хар бир мамлакати терроризмга карши мурасасиз кураш олиб боришга мажбур булмокда.

Терроризм хавфли жиноят сифатида жахон жамоатчилигининг диккат-эътиборини узига XX асрнинг 20-30 йилларида торта бошлаган. Айрим хусусий ва халкаро хужжатларда терроризм у ёки бу давлат худудида ижтимоий тартибни бузишга, уни ичдан ноконуний купоришга каратилган муайян гурухнинг ёки шахснинг хатти харакати деб

баҳоланган. Террорчи ташкилотларнинг фаолиятни кузатадиган булсак айрим олинган ҳудудларда ҳокимият структураларининг осойишталигини бузушга қаратилган. Одатда террорчилар ўз ҳаракатларини қонуний деб ҳисоблайдилар, ўзларини аскар деб эълон қиладилар, ўз ташкилотлари номларида ҳарбий атамалар ишлатадилар- масалан, Ирландия Республикачилар Армияси, Италияда қизил бригада ва ҳақозолар. Улар сиёсий ҳуқуқлар тугрисида гапиришни ёктирадилар, судлар уюштирадилар, ҳукмлар чиқарадилар ва улим жазоси қуллайдилар. Тарихдан маълумки террорчилар маълум босқичда ўзлари ҳукуматга қиладиган йирик ташкилотларнинг таркибий қисми бўлиши ёки улардан ёрдам олишлари мумкин. Исроил ҳукуматида юқори лавозимларни эгаллаган баъзи сиёсий арбоблар 1940 йилларда ўша пайтдаги Фаластин территориясида янги давлат тузишга йуналтирилган террорчилик ҳаракатларида фаол эштирок этганлар. Ўз навбатида, қуплаб фаластинликлар Фаластин Озодлик Ташкилотини қуллаб, бошқа давлатлар уни террористик ташкилот деб баҳолашларига қарамай, қонуний ҳукумат деб ҳисобладилар.

Терроризм ўта салбий ижтимоий ҳодиса сифатида ў ёки бў қуринишда қадим қадимдан маълум. Қизиги шундаки, ўз олдиға қуйган мақсадларига эришиш мумкин эмаслигини ҳисобға олгани ҳолда террористлар тарихнинг барча давлларида қайса минтақа ёки мамлакат ҳудудида фаолият қурсатишидан қатъий назар халқ оммасининг қатлам ва гуруҳларини «йулдан уриш», турли йуллар билан улар қалбига йул топиш тактикасига амал қилиб қелганлар. Мамлакат инфраструктурасида таъсири нуқтаи назаридан ўта салбий оқибатларға сабабчи бўлган урта аср қароқчилари ва бандитлари, янги ва энг янги даврда қуй берган «ўта инқилобий халқ ҳаракатлари» ҳам қурбетларча оддий меҳнатқаш «номидан» иш қуришган. Айрим ҳудудларда террорчи гуруҳларнинг узок муддатға ҳокимият тепастиға қелганлиги, қатто уларнинг халқ билан

маълум бир муддатга якдил булганлиги тугрисида тарихда куплаб маълумотлар учратамиз.

Демак, террорчилик ута салбий ходиса сифатида неча асрлар давомида фаолият юритиб келаётган булса, хар доим халк номидан гапириш, унинг манфаатларини акс эттирувчи «хакконий халкпарвар» харакат деб узини таърифлаш амалиёти унинг манфаатларини акс эттирувчи «хакконий, халкпарвар» харакат деб узини таърифлаш амалиёти унинг барча куринишларига бош хусусият булиб колаверади. Терроризм бугунги узининг энг ташкилий жипслашган даврида хам яна уша эски, унинг учун асосий никоб булиб келган амалиётга катъий содиклигини намоиш килмокда.

XX асрдаги террорчилик партизан харакатлари билан чамбарчас богликдир.

Терроризмнинг бугунги холатига келадиган булсак шуни алохида таъкидлаш лозимки, узининг бир неча асрлар давомида синовдан утган ахолини айрим кисмининг онгини захарлаш йули билан хокимиятни кулга киритиш амалиётига содик колгани холда давлатга карши уз кураш шакли, услублар ва воситаларини усталик билан узгартириб келганлигини гувохи буламиз. Хозир террорчилар уз фаолиятларини минтакавий ва хатто умумсайёравий даражада мувофиклаштириш имкониятини кулга киритаётганлигини курмокдамиз. Президентимиз талкини билан айтадиган булсак, бутун инсоният террорчилар мисолида халкаро микёсда уюшган, керак булса бир ёки бир нечта кудратли марказлар томонидан бошкарилаётган сиёсийлашган халкаро ташкилотлар билан курашмокда.

Терроризмнинг диний экстремизм билан бугунги кунда чирмашиб кетиши эса бу анча тушунмовчиликлар, чалкашликларни келтириб чикаради, зиддиятли вазиятни вужудга келтиради.

Диний экстремизм ва халкаро терроризм бугунги кунда бири мафкура булса, иккинчиси мафкура ва сиёсий мулжалларни руёбга чикариш, амалга

оширишнинг шакли ҳамда воситаси сифатида бир-бирини тулдирмокда. Зотан, терроризм ошкора ноинсоний кургазма, услуб, хулк атвор, хатти-харакат ва фаолиятдан иборат жараён-тизим сифатида диний экстремизмдан кура «яхширок», яширинрок иккинчи бир таянчга эга эмас.

XX асрнинг сунги йилларига келиб терроризмнинг шакллари ва халкаро хамжамиятдаги камрови тобора кенгайиб бормокда. Бундай шароитда сиёсий тузумнинг характеридан катъий назар, жахоннинг хар бир мамлакати узаро курашувга, терроризмга карши мурасасиз кураш олиб боришга мажбур булмокда.

Терроризм аста-секин халкаро жараёнга айлана бошладики, уни молиявий таъминловчи гоёвий рахнамолик масъулиятини уз зиммасига олишга тайёр булган бошка яширинча гурухлар ва марказлар пайдо була бошлади. Содир булган террористик харакат ёки ходиса барча узок якин мамлакатлар учун хавфи бир хилдир.

Иккинчи жахон уруши тугагандан сунг ижтимоий хаётда, айникса илм фан ва технология жабхаларида сезиларли узгаришлар, жумладан, ядро куролига асос солиниши, ахборотдан фойдаланиш борасида эришилган улкан ютуқлар ҳамда давлатлараро муносабатларнинг тобора чуқурлашиб, куптомонламалик касб килабошлаши, натижада жахон иктисодиёти ва маданий хаётида руй берган глобаллашув сингари куплаб янги тенденциялар шароитида террорчилик харакатининг кулами ошди, деб айтиш мумкин. Мамлакатлар ва халкаро муносабатларнинг жадаллашуви, масофаларнинг кискаришидан террорчи гурухлар уз манфаатларида ойдаланишга киришдилар. Терроризм аста-секин халкаро жараёнга айлана бошладики, уни молиявий таъминловчи, гоёвий рахнамолик килувчи яширин ташкилотлар ҳам пайдо була бошлади.

Терроризм ва экстремизм Президентимиз талкинидан келиб чикадиган булсак, хадсиз худудсиз миллат Ватан ва керак булса мафкура билмайдиган ёвуз гурухлар тимсолида намоён булмокда.

Ута жиддий ва ашаддий булган махаллий ва халқаро ташкилотлари, гуруҳлари ва ваколат марказлари вужудга келди. Масалан, ҳаво ва денгиз лайнерларини қуч ишлатиш гаровга олиш, бошқа мамлакатларга зурлик билан олиб қочиш, портлатиш қабиларда қуринмокда. Шунинг учун БМТ ва унинг махсус сиёсий тармоқлари, ИКАО, халқаро граждон Авиацияси ташкилоти, МАГАТЭ (Атом энергияси буича халқаро Вакиллик) ва бошқа ташкилотлар ёрдамида халқаро терроризм, инсон ҳуқуқларини бузилишига қарши қаратилган халқаро ҳуқуқий ва сиёсий ҳужжатлар тизими 60-70 йилларда вужудга келди. Бундай ҳужжатлар жумласига Токиода қабул қилинган "Ҳаво лайнери бортида содир этиладиган терор ҳаракатиға қарши конвенция" 1963 йили қабул қилинган.

Терроризмға қарши қурашға қаратилган ҳамқорликка оид шартномалар Италия ва Туркия, Франция ва Испания, Франция ва Венесуэла, АКШ ва Италия давлатлари уртасида ҳам тузилди. НАТО бош қотиби Джорд Робенсон.

Ўзбекистон Республикаси Узининг ташки ва ички вазирликлари орқали БМТ нинг терроризмға қарши қурашувчи махсус халқаро ташкилотлари, Европа кенгаши, Итерпол ва хоказо, уюшмалар билан узаро ҳамқорлик ҳақида шартномаларни имзолади ва унга риоя қилади.

Ахборот ва реал фактлар шуни курсатадики айни шу кунларда мамлакатимиз ҳавфсизлигиға реал ҳавф солаётган чегараларимиз ёнгинасида ҳаракат қилаётган террорчилар ҳаракатида Чеченистон Худудида узок вақтлардан буён олиб борилаётган сепаратистик жангчиларға хос булган ҳарбий тактик жихатлар содир булмокда. Буларға "янги қучлар" етказиб бериш масаласидан ҳам шугулланаётган қучлар мавжуд.

Дунёға реал таҳдид солиб турган террорчилик ҳаракатини Усама бин Ладен Хаттаб Басаев, Бароев, Гелаев, Жума Намангоний, Тохир Йулдош ва бизға номлари маълум булмаган террористларнинг йулбошчилари

томонидан моддий-сиёсий харбий ва маънавий куллаб куватламоқдалар. Булар бир-бирлари билан ахён ахёнда учрашиб турадилар.

Ачинарли жойи шундаки улар турли жангчилар тудаси куринишда булсада, баъзан зарарсиз "гуманитар ҳаракат ва йуналиш" га эга булган жамгармалар, аллакандай "инсонпарвар"лик ёрдами дейилган манбалар билан рағбатлантирилмоқда. Уларнинг "Косаво озодлик армияси" деб аталувчи террористик харбий гуруҳга ҳамда чечен жангчиларига яширин ёрдам берилмоқда. Хар нима булганда ҳам Ўзбекистон халклари ҳам доим бундан огоҳ булишлари керак.

Кейинги йилларда диний экстремизмга таянган халқаро терроризмга кескин зарба бериш миллий хавфсизлик стратегиямизнинг устивор йуналишларидир.

Ўзбекистон ва жаҳон халқи осоишталиги ва ривожланишига қарши қартилган халқаро терроризмни бугун хар қачонгидан қура қучайтирганлигини этиборга олиб сиёсий раҳбарият барча чора ва тадбирларни амалга оширмоқда.

Бу борада узок ва яқин давлатлар билан ҳам ҳамкорлик албатта зарур ҳудудий туташ булган мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш, узаро ишонч асосида иш юритиш хар доим катта аҳамият қасб этади. У ёки бу муаммоларни хал этишда биз бу жараёни Гарбий Европа, Евроатлантика, Осиё ва Тинч Океан ва араб дунёси сингари геотарихий минтақаларда сиёсий фаолияти, хулқ атворини келажак режаларида қузатиб бормок керак.

Давлатнинг шу соҳадаги сиёсий стратегиясини қузатиб бориб Президентимиз 2000 йилнинг узида МДХ давлатларини олий даражадаги саммитларида, Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг Душанбе ва Бешкент учрашувлари "Шанхай Бешлиги" давлатлари бошлиқларининг Душанбеда учрашуви ва жаҳон оммавий ахборот воситалари вакиллари учун уюштирилган матбуот конференцияларида диний экстремизм ва

халқаро терроризм бир марказдан бошқарилаётганлиги уларга маълумдир.

Ўзбекистон раҳбарияти халқаро терроризмга қарши курашнинг бошқа муҳим йул ва воситаларидан ҳам унумли фойдаланишга интилмоқда. Жумладан И. Каримов жаҳон жамғамияти 1999 йил Истамбул ва Мустақил Давлатлар Ҳамдустлиги ташкилотига аъзо бўлган давлатлар раҳбарларининг 2000 й. Масквада, 2002 йил 5-6 октябрда Душанбеда, 7-8 октябрда Кишенёвда учрашувларида ҳам давлатларнинг халқаро терроризмга қарши курашда ҳамкорлик қилиши зарурлигини таъкидлаган.

8-Мавзу: Минтакавий можаролар ва сиёсий ечимлар.

Халқаро хавфсизлик: барқарорлик ва тараккиёт.

РЕЖА

1. Минтакавий можароларнинг объектив ва субъектив сабаблари.
2. Минтакавий можароларнинг курунишлари ва сиёсий ечимлари.
3. Халқаро хавфсизлик: тизим, тартибот.
4. Халқаро хавфсизликнинг дунё барқарорлиги ва тараккиётнинг фундаментал омилига айланиши.
5. Ўзбекистон Республикаси миллий хавфсизлик стратегияси: ишлаб чиқиш жараёни, амалиёти.

Минтакаларда барқарорликни вужудга келтириб кейинчалик минг-минглаб, унглаб минглаб гуноҳсиз одамларнинг ҳаётига зомин буладиган можароларга айрим-бир доирадаги гуруҳлар манфаати сабаб бўлмоқда. Дунёда руш берадиган айрим ижтимоий иқтисодий камчиликлар улар учун баҳона бўлмоқда.

Минтакавий можаро иштирокчиларининг дунёқараши, мафкураси, режалари ҳаддат ташқари қуйи даражада бўлиши билан қатор маърифатсизликлари аниқдир. Қайси минтақада можаро келиб чиқадиган бўлса унинг заминида қандайдир ички ва ташқи сабаблар таъсири остида шу минтақада вужудга келган диний этник зиддиятлар ёки бўлмаса у ёки бу қучлар манфаати сабаб бўлади.

Албатта асосий мақсад бу зуравонликдир ёки уша минтақа аҳолисини узиға қаратиб олиш умуман уша мақсад ва истак амалға ошғунға қадар қупорувчилик ишларини олиб борадилар.

Масалан: Толибонларнинг Афғонистон халкларга келтирилган зарарни ҳеч нарса билан таккослаш мумкин эмас. Норвегия тинчлик институтининг профессори И. Талтунгни айтишига зуравонлик ноҳақлик сиёсий ноаниқлик натижасида мамлакат вайронага айланади.

Минтакавий можаролар турли шакл, йуналиш, мулжал ва тузилмалар касб этмоқда. Бугунги кунда энг куп тарқалган шакл ва қуринишлари: ватандошлараро, яъни фуқаровий урушлар, диний миллатчиликка асосланган тўқнашувлар ва сепаратизмдан иборат. Фуқаролар уруши минтакавий можаролар орасида сиёсий жihatдан энг самарасиз бўлиб ҳисобланади. Нима учун деганда Афғонистон можароси шунчалик чуқурлашиб, аҳоли учун бир қуниқмага айланиб кетдики, эндиликда ҳар қандай сиёсий қучлар ҳокимиятга эга ёки аксинча эга эмаслиги аҳолини ҳатто қизиқтирмай қуйган бу сиёсий бепарволик деб аталади. Бу эса уз навбатида сиёсий ҳокимиятнинг бир гуруҳ жинойтчи сиёсийлашган гуруҳининг қулига утиши учун қулай имкон яратиб боради. Бу эса аҳолида ҳудуд Ватан, чегара, давлат рамзларига нисбатан ҳурмат эътибор ҳисси пасайиб, мамлакат турли-туман жинойтчи гуруҳлар учун мумай даромат ва қайфи-сафо майдониға айланган нарқабизнес, терроризм, диний экстремизм унсурлари учун халқаро алоқа нуқтаси вужудға келди. Бу фақат айрим олинган минтақада эмас балки бу дунё халқаро ҳамжамият ҳавфсизлигига ҳавф-хатар келтириб чиқаради.

Масалан 11 сентябр 2001 йилда АКШ да бўлган воқеа 60 м-д доллар зарар келтирди. Халок бўлганларнинг оила аъзолари ва яқинларига туланадиган сугурта тулови 5 м-д долларни ташкил этади.

Миллатлараро можаро натижасида Болкон минтақасида жойлашган Косова атрофида бўлган можарони қузатганимизда талофат қурган Югаславия, Сербия ва Косоводан ташқари, ундан қушни давлатлар жумладан Македония, Болгария ва маълум даражада Албания сингари бир мунча заиф давлатлар ҳам зарар қурадилар. 1999 йил 76 кун давом этган

Югославияга берилган хаво ракета зарбаси туфайли Сербиядан кушни Македония худудига ярим миллиондан ортик тинч ахоли бола-чакасини олиб зурга кочиб кутулди. Серблар ва Албанлар икки томондан ҳам катта талофатга дуч келишда. Бу эса барча европаликларнинг "Хамкорликдан хавфсизликка" шиори европаликларни калбида ишончсизлик уйготди. Европанинг маърифий ривожланишига зарба берди.

Сепаратизмга асосланган ноқонуний ва легитимликка эга булмаган хатти-ҳаракатлар, унинг сиёсий ташкилий натижаларини биз жумладан Эфиопия, Россия ва қайсидир маънода Испания ва Индонезия давлатлари мисолида қуришимиз мумкин. Эфиопиянинг собиқ провинцияси булган Эритерия узок давом этган урушдан кейин мустақил беб эълон қилинган, ахоли хоҳиш иродасига қарши шарқий Темор Индонезия тасарруфидан қикан мустақил давлат деб эълон қилиниши сепаратист қучлар томонидан Чеченистонинг "Ичкерия" Республикаси номи остида мустақил давлат давлат деб эълон қилинганлиги бунга мисол була олади.

Ваҳоланки БМТ 50 йиларнинг охирида қабул қилинган "Деколанизация ҳақида тарихий декларация" да мустақил давлатларнинг эълон қилиниши фақат икки томоннинг розилиги ҳамда халқаро ҳамжамиятнинг маъқуллаши асосида содир бўлиши қайт этилган.

Ана шундай нуфузли масалага зид булган хатти ҳаракат узок давомли ҳарбийсиёсий тукнашувларни қелтириб қикариш ҳамда бунинг бошлиқ минтакани ва қолаверса бутун дунёни беқарорлаштириш ҳавфини қелтириб қикариш мумкин. Бу ҳаракатни албатта олди олиниб қабрланувчи давлатларга яқиндан қелиб ёрдам бериши шарт. Югославияни Президенти Милошевич албан миллий давлатига жуда катта талофат қелтирди. Ҳозирги кунда 2 йил давомида қавобгарлик курсисида утирибти. Қосово халқи қирилиб қетса ҳам Миласевич гуноҳини тан олмаяпти. Бу масалани халқаро трибунал хал этади.

Жахон тажрибаси курсатадики, минтакавий можаролар сиёсий ечими энг мураккаб булиб. Албатта хар бир масала мунозара оркали хал этилса мамлакат ичкараси ва ташкарасига зиён етказилмайди. Авваламбор хар бир можарони имконияти борича олди олиниси зарур. Масалан: Фаластин давлатига Исроил давлати муносабати узок вақтлардан бери давом этиб келмокда. Бунга албатта Бирлашган миллатлар ташкилоти аралашиси шарт.

90 йилларнинг бошларида дунё таракиётида демократия томон кескин бурилиш тоталитар давлатлардан мерос колган маконларда хали кенг кулоч ёйиси халкаро можаролар, айникса минтакавий можароларга аралашиси анча кийинлашиб бормокда, шунинг учун хам бетиним вариантлар изланади, топилган вариантлар торози палласига куйиб маърифий булим, ечим буни хал килади.

Агар бирор бир векеа содир булса фавкулотда сиёсий ечим иштирокчиларидан сиёсий вазминлик, реализм, адолат тарозисида улчаб барча инсониятлик фазилатларини ишга солмок керак.

НАТО томонидан хаводан туриб зарба беришга келишилгандан анча илгари Югославияда можароли холат юз бераверди, натижада хатто европа хавфсизлиги ва Хамкорлик ташкилоти хам уз ваколати гурухлари оркали можароларни ечимини ечиш максадида жиддий масалалар огзаки айтилди.

Лекин вазият кескин узгариб Евроатлантика Иттифокига аъзо давлатлар Югаславияга нисбатан ультиматум эълон килиб бир карорга келишди. Агар Югаславия уз можорасини ёки Милошевич манман, худбинлигидан кайтмаса, Белградга хаводан туриб зарба беришни бошлаш буни бутун дунё куллаб кувватлади.

Худди шундай масала Афғонистонда хам юз берди. АКШнинг аралашуви натижасида вазият сиёсий узгарди. Хозир хам можароларни

сиёсий ечимини топиш мақсадида АКШ салдатлари Афғонистонда турибдилар.

Хар бир можаро албатта сиёсий мулокат орқали, музокаралар орқали ҳал этилсагина мамлакат қушни давлатлар билан эркин алоқани олиб боради. Минтақадаги айрим давлатларда ҳам можаро юз бераётган давлатлар қаторида анча салбий оқибатлар юз бериши мумкин.

XX асрнинг охириги ун йиллигида ер шарида шу қадар улкан силжишлар содир бўлдики, у алқаро ҳамжамиятнинг сиёсий, социал ва керак бўлса, маънавий асосларини кескин узгартирди. Табиийки, бундай шароитда қўпгина анъанавий ижтимоий ва сиёсий қадриятлар, шу жумладан, ҳавфсизлик, унинг моҳияти ва функциясига батамом бошқача ёндошув ва муносабатлар шаклланимуда. Ҳавфсизлик тизими масаласи ҳам ана шундай муносабатлар асосида шаклланимуда. Жамият ҳавфсизлигига янгича ёндошилар экан, биринчи навбатда, суз анъанавий ҳавфсизлик тизимини қандйдир таъмирлаш тугрисида бормасдан, балки унинг урнига батамом янги тизимни тугрисида бориши керак. Албатта, бу эски тизим туплаган тажриба ва сабабларнинг мутлақ инкор этилиши эмас, балки бўлажак янги халқаро ҳавфсизлик тизимининг илгаригиги тажрибага таянган ҳолда янада самаралироқ фаолият юритишини тақозо этади. Дунёнинг барча катта кичик давлатлари, бордию уларда узларини асраб қолиш истаги ва хоҳиш-иродаси бўлса, бир бири билан турли-туман узаро муносабатлар доирасида, яъни ҳамжихатликда, ҳамкорликда яшашга маҳкумдирлар. Шундай экан, халқаро ҳавфсизлик тизимига қирган хар бир давлатнинг барқарорлиги ва такомиллашишидан туб манфаатдордир. Уларнинг хар бири ана шу тизимнинг мустахкамланишига хизмат қилади ва умумий мақсад ҳамда манфаат олдиди ва қолаверса, бир-бирининг олдиди масъулдирлар. Демак, тизим сифатида халқаро ҳавфсизлик унга дахлдор бўлган барча субъектларнинг хоҳиш-иродаси, ҳуқ-атвори ва мулжалларига боғлиқ.

